

Łucja Marek

Zwalczanie „klerykalizmu” wśród członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej województwa katowickiego po Październiku '56

Oficjalną ideologią Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej była teoria marksistowsko-leninowska. PZPR wymagała więc od swoich członków przyjęcia materialistycznego światopoglądu, wykluczającego istnienie Boga. Paradoksalnie w ateistycznej nominalnie partii znalazło się liczne grono wierzących i praktykujących towarzyszy, a wielu z nich zajmowało wysokie stanowiska zawodowe i piastowało ważne funkcje partyjne, angażując się jednocześnie w życie lokalnych wspólnot parafialnych.

Grzechy „religianctwa” wśród partyjnych

Z problemem „klerykałów” w swoich szeregach borykała się także katowicka PZPR od momentu powstania, a nawet jeszcze przed zjednoczeniem, czyli jako PPR. Niepożądana pobożność i aktywność w sprawach wyznaniowych członków partii (określana mianem „religianctwa” i „fanatyzmu”) miała różny charakter, a zatem mniejszy i większy zakres niewierności wobec światopoglądu materialistycznego. Najczęściej towarzyszom zarzucano: udział w nabożeństwach i uroczystościach kościelnych, zawieranie katolickich ślubów, chrzczenie dzieci i posyłanie ich do Pierwszej Komunii Świętej, członkostwo w radach parafialnych i komitetach budowy kościołów, organizowanie uroczystości kościelnych i zbiórek pieniężnych, pomoc przy drukowaniu materiałów religijnych i pracach budowlanych na terenie parafii, niewłaściwą postawę w sprawie usuwania krzyży i nauki religii ze szkół, a także „zyczliwość” i utrzymywanie kontaktów towarzyskich z księżmi.

Władze partyjne niepokoiło np. to, że koło kobiet PPR z Będzina poprosiło o zezwolenie na odegranie „klerykalnej” sztuki *Żywot świętej Genowefy*, a w jednej z parafii górnośląskich całe koło tej partii przyszło na misje i przyjęło sakramenty święte. Członkowie PPR swoją religijność wnieśli również do PZPR. W tym kontekście mniej

dziwi to, że sekretariat koła nowej partii w Katowicach-Piotrowicach zorganizował kolędę i zaprosił na nią miejscowego proboszcza¹.

O pobożności partyjnych towarzyszy świadczyły też bieżące charakterystyki – np. kierownictwa Wytwórni Chemicznej w Bieruniu Starym z czerwca 1951 r. Za nazbyt religijnego uznano wówczas: mistrza oddziału elektrycznego, mistrza warsztatu reparacyjnego (utrzymywał kontakty z proboszczem, przeprowadzał zbiórki pieniężne na cele kościelne), a także mistrza oddziału warsztatów mechanicznych (również przeprowadzał zbiórki pieniężne i należał do rady parafialnej)².

PZPR starała się „wytropić” wierzących członków, jednak ze względu na fakt, że nie było to zjawisko marginalne, tego rodzaju akcje poszukiwawcze przybierały niekiedy groteskowy charakter, jak chociażby 28 października 1951 r. We wszystkich kościołach odbywała się wtedy uroczystość oddania Polski w „opiekę Matce Boskiej”, w związku z tym Wydział Propagandy, Oświaty i Kultury KW PZPR w Katowicach nakazał terenowym instancjom partyjnym m.in.

- „– obsadzić kazania na rekolekcjach dobrymi towarzyszami partyjnymi, których zadaniem będzie pilnie uważać, co kler mówi i jak się zachowuje w stosunku do władzy ludowej i kto z członków partii chodzi na te kazania;
- obstarwić spowiedź dobrymi członkami partii i zobaczyć, kto z członków partii w tych dniach idzie do spowiedzi;
- obstarwić niedzielne nabożeństwa najbardziej wyrobionymi i zaufanymi towarzyszami partyjnymi w celu sprawdzenia, kto z członków partii bierze udział w tych nabożeństwach i co kler mówi w swoich kazaniach”³.

Rezultaty obserwacji potwierdziły podejrzenia w sprawie pobożnych towarzyszy. Np. na terenie Komitetu Miejskiego PZPR w Katowicach-Szopienicach siedemnastu oddelegowanych członków partii odnotowało udział w nabożeństwach 25 partyjnych kolegów, spośród których jedna osoba przystąpiła do spowiedzi⁴. KM PZPR w Bytomiu doniósł o jedenastu towarzyszach, m.in. o takim, który „nosi baldachim w procesjach”⁵. Komitet Powiatowy PZPR w Bielsku poinformował, że „cała masa członków partii była w kościele”. Podano kilkanaście nazwisk z zaznaczeniem, że

¹ A. Dziurok, *Meldunki „z frontu walki z klerem”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4 (75), s. 34.

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: AIPN Ka), Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (dalej: WUSW) w Katowicach, 07/146, t. 4, cz. 1, Sprawa obiektowa Wytwórnia Chemiczna Bieruń Stary, k. 6, 10, 44–45.

³ Cyt. za: A. Dziurok, *Władze wobec Kościoła katolickiego w diecezji katowickiej w latach 1948–1956 – zarys problematyki* [w:] *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*, red. K. Tarka, B. Linek, A. Dziurok, s. 131–132.

⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Kat.), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR), nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie KM PZPR w Szopienicach, 30 X 1951 r., k. 7.

⁵ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie z KM PZPR w Bytomiu, b.d., k. 9.

„było ich więcej, ale ci, co obserwowali, nie znali ich z nazwiska, a z widzenia (dla zabezpieczenia »imprezy« wysłano na dany teren towarzysza nieznanego, by nie dać obrazu, że wszyscy aktywiści chodzą do kościoła, a tacy zagorzali komuniści, jak ich nazywają)”⁶. KM w Cieszynie wykazał, że w kościołach zauważono m.in.: referenta urzędu paszportowego, sędziego powiatowego, sekretarzy zakładowych organizacji partyjnych, nauczycieli⁷. KP w Pszczynie dostarczył listę nie tylko tych, którzy wzięli udział w nabożeństwach związanych z oddaniem w „opiekę Matce Boskiej”, ale także tych, którzy stale uczęszczają do kościoła, a we wspomnianych nabożeństwach nie brali udziału⁸. W zawierciańskich obiektach sakralnych zaobserwowano około 150 członków PZPR, w tym wielu aktywistów partyjnych. Ponadto zaakcentowano, że „niektórzy członkowie partii starali się wejść do kościoła tak, ażeby nie być zauważonym przez znajomych aktywistów, którzy byli na obserwacji”⁹.

Nie bez znaczenia dla aktywności religijnej członków partii były wydarzenia Października ’56. Władze państwowe złagodziły wówczas represje wobec Kościoła, a nowy I sekretarz Komitetu Centralnego PZPR stwierdził: „Uboga jest myśl, że socjalizm mogą budować tylko komuniści, tylko ludzie o materialistycznych poglądach społecznych”¹⁰.

„Odwilż” w stosunkach państwo – Kościół nie trwała jednak długo. Władze państwowe zaniepokoiło odradzanie się życia religijnego społeczeństwa oraz wzrastająca aktywność religijna członków partii po Październiku ’56¹¹. Po osiągnięciu zamierzonego celu, jakim było uspokojenie nastrojów społecznych, przystąpiono do „umieszczenia Kościoła na właściwym miejscu” i do oczyszczenia szeregów partyjnych z „klerykałów”. List KC PZPR z lipca 1958 r. do jednostek terenowych „w sprawie przeciwdziałania ofensywie reakcyjnego kleru” otworzył nowy etap w stosunkach państwo – Kościół i zapoczątkował akcję „czystek” partyjnych.

⁶ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie KP PZPR w Bielsku, b.d., k. 21.

⁷ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie KM PZPR w Cieszynie, b.d., k. 26.

⁸ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie KP PZPR w Pszczynie, 30 X 1951 r., k. 47–56.

⁹ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 46, Sprawozdanie KM PZPR w Zawierciu, b.d., k. 78–79.

¹⁰ Cyt. za: B. Kokoszka, A. Piekarski, *Dialog marksistów i chrześcijan*, Warszawa 1987, s. 19.

¹¹ Pół roku po przemianach październikowych Gomułka uważał, że jednym z kluczowych problemów partii jest brak ideologicznej jedności wewnętrznej, a tym samym siły zewnętrznej. Podkreślił to w przemówieniu na IX Plenum KC PZPR (W. Gomułka, *Węzłowym problemem polityki partii*, „Dziennik Polski”, 17 V 1957).

List Komitetu Centralnego PZPR z lipca 1958 r.

Decyzja o opracowaniu listu do władz niższych szczebli partyjnych, w którym kierownictwo centralne miało przedstawić nowe zasady polityki partii wobec Kościoła, zapadła 4 lipca 1958 r. na posiedzeniu Sekretariatu KC PZPR. Redakcję listu powierzono zespołowi w składzie: Artur Starewicz – kierownik Biura Prasy KC PZPR, Jerzy Sztachelski – dyrektor Urzędu ds. Wyznań, Walenty Titkow – kierownik Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, Andrzej Werblan – kierownik Wydziału Propagandy KC PZPR oraz Zofia Zemankowa – zastępca kierownika Wydziału Nauki KC PZPR¹². Planowany list, do egzekutyw i komitetów wojewódzkich, powiatowych i miejskich PZPR powstał w tym samym miesiącu. Już pierwsze jego zdania i język wskazywały na zdecydowany zwrot w polityce wyznaniowej partii. W dokumencie lansowano tezę, że „wojujący klerykalizm” prowadzi „ofensywę” przeciwko socjalizmowi (chodziło m.in. o szkolnictwo i przygotowania milenijne), i tej klerykalnej agitacji partia musi „położyć tamę”¹³.

O nowej sytuacji w stosunkach państwo – Kościół Gomułka poinformował przedstawicieli różnych pionów administracji państwowej z całego kraju 24 lipca, na specjalnie zwołanej naradzie w UdsW¹⁴. I sekretarz oświadczył: „Zaszła potrzeba, ażeby poddać bardziej gruntownej analizie stosunki, jakie na tym odcinku się wytworzyły, i zaszła też potrzeba odpowiedniego przeciwdziałania, tak ze strony władz państwowych, jak i ze strony władz organizacji politycznych, przede wszystkim naszej partii”¹⁵.

Skuteczność partyjnej „kontrofensywy” uzależniano od wewnętrznej jedności PZPR w tym przedsięwzięciu, dlatego punkt czwarty lipcowego listu poświęcono sprawie stosunku członków partii do religii i Kościoła. Uznano, że zgodnie z myślą Lenina: „Ludzie wierzący mogą być w partii i powinni być nadal do niej przyjmowani. [...] Natomiast stanowczo należy się pozbywać z szeregów partyjnych aktywistów klerykalnych, a więc ludzi, którzy organizują wszelkiego rodzaju manifestacje religijne, jak: pielgrzymki, uroczyste powitania biskupów, procesje, misje religijne itp., uczestniczą w organizacjach kościelnych, komitetach parafialnych”. Akcentowano: „Ludzi, którzy zachowując legitymację partyjną, prowadzą czynną działalność na rzecz rozszerzenia wpływów Kościoła w społeczeństwie, należy z partii usuwać bądź skreślać, gdyż odgrywają oni rolę przewodnika wpływów kościelnych wewnątrz partii”¹⁶.

¹² A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce (1945–1970)*, Kraków 1995, s. 71.

¹³ List opublikował m.in.: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów*, t. 1: 1945–1959, Poznań 1994, s. 635–647. Omówienie listu zob.: B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 2, cz. 1: 1956–1963, Olsztyn 2000, s. 70–74.

¹⁴ Szerzej na temat tej narady zob.: B. Fijałkowska, *Partia wobec religii...*, s. 74–76.

¹⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/V-261, Narada na temat stosunków między państwem a Kościołem, 24 VII 1958 r., k. 1a.

¹⁶ P. Raina, *Kościół katolicki...*, s. 646.

W ten sposób ogłoszono, że nadszedł czas, aby rozprawić się z partyjnymi „klerykałami”. Zaznaczono przy tym, że wymagania dotyczące poprawności religijnej, stawiane członkom partii, muszą być różne, uzależnione od roli i funkcji, jaką dany towarzysz pełni w PZPR – rygorystyczne wobec aktywu, pracowników i członków instancji partyjnych, łagodniejsze wobec szeregowych towarzyszy. Oznaczało to, że wierzący i praktykujący prywatnie członek PZPR mógł liczyć na dalsze „bycie towarzyszem”, ale nie mógł się spodziewać kariery w strukturach partyjnych. Pewnego rodzaju wyjątek uczyniono dla „oddanych sprawie socjalizmu aktywistów, obciążonych równocześnie religijnymi wierzeniami”. Dopuszczano powierzanie im pracy partyjnej, ale tylko takiej, w której „wierzenia nie będą stanowić istotnej przeszkody” w realizacji zleczanych zadań¹⁷.

Lipcowe wytyczne KC PZPR na temat wierzących członków spuentowała Barbara Fijałkowska, pisząc: „Innymi słowy partyjnym pozwolono mówić, że są katolikami, ale nie pozwolono im nimi być w rzeczywistości. Oczywiście aktywowi partyjnemu, a zwłaszcza etatowym partyjnym funkcjonariuszom, nie wolno było się nawet przyznawać do wiary, nie mówiąc już o praktykowaniu”¹⁸.

„Rachunek sumienia” katowickiej PZPR

Lipcowy list KC PZPR „w sprawie przeciwdziałania ofensywie reakcyjnego kleru” został rozesłany do wojewódzkich instancji partyjnych, także do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach. Zgodnie z zaleceniem władz centralnych natychmiast przystąpiono do zapoznania jednostek niższego szczebla z nowymi wytycznymi w dziedzinie polityki wyznaniowej¹⁹.

11–14 sierpnia 1958 r. przeprowadzono narady aktywu partyjnego miejskich i powiatowych komitetów PZPR. Znaczną część dyskusji poświęcono sprawie „klerykałów” zajmujących stanowiska w aparacie partyjnym, a także w przedsiębiorstwach i administracji państwowej. Stwierdzono, że problem „religianctwa” wśród robotników nie występuje w takim stopniu jak wśród inteligencji i że wielu spośród nich postępuje wbrew wytycznym partii, mimo iż są jej członkami. Na potwierdzenie postawionej tezy przytoczono liczne przykłady:

- dyrektor Szpitala nr 5 w Katowicach, członek PZPR, usuwał ze szpitala personel świecki i zatrudniał na to miejsce osoby zakonne;
- dwóch aktywnych członków partii czynnie poparło inicjatywę rozbudowy kościoła w Halembie (dzielnica Rudy Śląskiej);

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ B. Fijałkowska, *Partia wobec religii...*, s. 73–74.

¹⁹ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Pismo Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, 2 VIII 1958 r., k. 34–35 (oraz terminarz narad aktywu).

- trzech towarzyszy zaangażowało się w uzyskanie zgody KM PZPR na mszę polową w związku z poświęceniem ogródków działkowych w Bielszowicach;
- dwóch członków plenum KM PZPR w Tychach doprowadziło do wybudowania i przekształcenia w kaplicę szopy w Wilkowyjach, a jeden z sekretarzy POP był członkiem chóru i rady kościelnej;
- naczelny dyrektor Dąbrowskiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego i aktywista partyjny przydzielił działkę pod budowę kościoła w Miłowicach (dzielnica Sosnowca);
- jedenastu członków plenum KP w Gliwicach przyznało, że ich rodziny „uprawiają praktyki religijne”, a kilku z nich oświadczyło, że „z praktyk religijnych trudno im będzie zrezygnować”;
- sekretarz POP w gromadzie Frydek (powiat pszczyński) przyznał, że „wprawdzie sam uczestniczy prawie w każdej uroczystości kościelnej, ponieważ jest muzykantem. Nie czyni tego jednak z przekonania, lecz zmuszają go do tego warunki materialne”²⁰.

W dyskusji towarzysze postulowali, aby większy nacisk położyć na problem wychowania ideologicznego członków partii. Proponowano wprowadzić nowe formy szkolenia, gdyż „nawet część aktywu partyjnego nie jest należycie przygotowana do przeciwstawienia się wzmożonej ofensywie kleru”²¹. Dostrzeżono konieczność większego zatroszczenia się o właściwe wychowanie dzieci partyjnych rodziców. Zwracano uwagę na młode kadry „klerykalnych” nauczycieli, a także na praktykujące żony członków PZPR. Stwierdzono, iż „nie można pogodzić się z tłumaczeniami towarzyszy, że za wychowanie dzieci odpowiada tylko żona”²².

We wrześniu 1958 r. KC PZPR zalecił zapoznać z treścią lipcowego listu „wszystkich członków partii w mieście i na wsi”. Na zebraniach należało przede wszystkim wykazać, że władze państwowe przestrzegają porozumienia zawarte z episkopatem, natomiast hierarchowie kościelni „perfidnie” łamią ustalone zasady i starają się wywołać „psychozę prześladowania religii w Polsce”. Jednocześnie nakazano zachować daleko idącą delikatność wobec wierzących szeregowych członków partii, a raczej pozory, że partia nie walczy z religią, a z bezprawiem episkopatu.

W piśmie czytamy: „Wyjaśniając naszą politykę w stosunku do Kościoła, należy unikać napastliwego tonu i sformułowań obrażających uczucia religijne. Członkom partii wyjaśnić trzeba, że ich obowiązkiem jest popieranie świeckiej działalności w szkołach, świetlicach”. Ponadto przestrzegano i zalecano: „Nie można dopuścić,

²⁰ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Informacja z przebiegu narad aktywu KP/KM dla omówienia listu KC PZPR, [sierpień 1958 r.], k. 109–111; Informacja narady aktywu partyjnego poświęconej omówieniu listu KC PZPR, 13 VIII 1958 r., k. 117–118.

²¹ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Informacja z przebiegu narad aktywu KP/KM dla omówienia listu KC PZPR, [sierpień 1958 r.], k. 113.

²² AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Informacja narady aktywu partyjnego poświęconej omówieniu listu KC PZPR, 13 VIII 1958 r., k. 117.

ażebym na tych zebraniach robiono rozrachunek z praktykującymi członkami partii. Ewentualne zarzuty i wnioski zgłoszone pod adresem praktykujących członków partii nie powinny być w zasadzie rozpatrywane na tych zebraniach”²³.

Z analizy protokołów narad wynika, że przy zapoznawaniu kadr partyjnych z treścią listu KC w zależności od audytorium albo wyrażano pozorną akceptację dla religijności partyjnych „dołów” (narady w POP), albo kategoryczny sprzeciw wobec wszelkich przejawów pobożności aktywistów (narady w KP i KM).

Zagadnieniem wiary wśród towarzyszy zajęły się odpowiednie komórki KW PZPR w Katowicach. Referat Sprawozdawczy opracował zbiorczą analizę zjawiska „klerykalizmu”. Stwierdzono, że duża grupa wierzących weszła w skład instancji partyjnych po wydarzeniach politycznych Października ‘56. W niektórych komitetach powiatowych stanowili oni nawet większość. Władze wojewódzkie próbowały walczyć z tym niekorzystnym zjawiskiem już w 1957 r., przy okazji szerszej akcji weryfikacyjnej członków PZPR. W wyniku tych działań za klerykalizm „wyprowadzono” (pozbawiono członkostwa w plenum) 46 członków plenów komitetów miejskich i powiatowych PZPR (zob. aneks nr 1), m.in.:

- z KM w Będzinie: dyrektora szkoły Towarzystwa Przyjaciół Dzieci²⁴, który „często chodził do księdza grać w karty”; kierownika Wydziału Ekonomicznego KM – za „urządzenie wesela kościelnego i udział w obrzędach kościelnych”; aktywistę partyjnego, którego żona podpisała deklarację w sprawie uczęszczania dziecka na naukę religii;
- z KM w Bielsku-Białej: aktywistę partyjnego, który „pod naciskiem klerykalnej żony” wyraził zgodę na przystąpienie córki do Pierwszej Komunii Świętej; dyrektora Bielskiej Fabryki Armatur – „za powiązania z klerem”;
- z KM w Bytomiu: aktywistę partyjnego, posła na Sejm – za przystąpienie dziecka do Pierwszej Komunii Świętej i udział w tej ceremonii, a także za uczęszczanie do kościoła; wiceprzewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej (MRN) – za posyłanie dziecka na naukę religii oraz do Pierwszej Komunii Świętej;
- z KM w Mysłowicach: przewodniczącego MRN – za „klerykalizm”;
- z KM w Nowym Bytomiu (dziś dzielnica Rudy Śląskiej): aktywistę partyjnego, który „po wielu latach współżycia małżeńskiego wziął ślub kościelny i ochrzcił dziecko”;
- z KM w Siemianowicach: dyrektora browaru, który „był wierzący i twierdził, że nie jest w stanie zmienić swych poglądów”;

²³ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Organizacyjny, I/2, Odpis dalekopisu do komitetów wojewódzkich i powiatowych (miejskich) PZPR, 8 IX 1958 r., k. 47.

²⁴ Szkoły Towarzystwa Przyjaciół Dzieci nie prowadziły nauki religii, zajmowały się ideologicznym, antykościelnym wychowaniem dzieci. Pierwsze tego typu placówki na Śląsku powstały w 1948 r. (wówczas było ich pięć). Na początku 1952 r. w woj. katowickim działało już 35 szkół TPD (AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Sekretariat, 301/V/118, Informacja do Sekretariatowi KW w sprawie organizowania nowych szkół TPD w roku szkolnym 1952/1953 w woj. katowickim, [przygotowana na posiedzenie 11 III 1952 r.], k. 8.

- z KM w Sosnowcu: tokarza Fabryki Armatur, który oświadczył, że „z Bogiem walczyć nie będzie”, i przeniósł dziecko ze szkoły świeckiej do szkoły z nauką religii;
- z KP w Częstochowie: aktywistę partyjnego, rolnika ze wsi Stary Potok – za „klerykalizm” i członkostwo w radzie kościelnej;
- z KP w Myszkowie: I sekretarza Komitetu Zakładowego Myszkowskich Zakładów Metalurgicznych – za zorganizowanie z żoną pogrzebu kościelnego zmarłego syna; aktywistę partyjnego – za wzięcie ślubu kościelnego i ochrzcenie dziecka;
- z KP w Tarnowskich Górach: trzech aktywistów partyjnych – za odmowę posłania dzieci do szkoły świeckiej;
- z KP w Wodzisławiu Śląskim: aktywistę partyjnego, rolnika – za ofiarowanie drzewa na budowę przydrożnego krzyża w gromadzie Moszczenica; kierownika Wydziału Oświaty przy Prezydium Powiatowej Rady Narodowej – za „tolerowanie klerykalizmu na terenie szkół i udzielanie pomocy klerowi”²⁵.

Akcja weryfikacyjna rozpoczęta w 1957 r. objęła wszystkie instancje katowickiej PZPR, także te najniższego szczebla. Według danych Referatu Sprawozdawczego do 21 grudnia przegląd „szeregów” zakończyło 766 podstawowych organizacji partyjnych (21,1% ogółu POP z województwa katowickiego). Wśród wykluczonych do tego dnia z PZPR znalazło się 41 (6% ogółu wykluczonych), a wśród skreślonych 216 (4% ogółu skreśleń) towarzyszy uznanych za „klerykałów”²⁶. W sierpniu 1958 r. Referat Sprawozdawczy informował, że w wyniku tej weryfikacji ogółem za „klerykalizm” wykluczono 290 oraz skreślono 834 członków partii²⁷. Mimo to w plenach komitetów miejskich i powiatowych PZPR doliczono się jeszcze 221 „ukrywających się” wierzących i praktykujących towarzyszy (dane liczbowe zob. aneks nr 1).

Wśród wyśledzonych wówczas „klerykałów” byli m.in.:

- w KM w Bielsku-Białej: dyrektor oddziału Narodowego Banku Polskiego;
- w KM w Bytomiu: dyrektor Technikum Budowlanego (organizował naukę religii);
- w KM w Dąbrowie Górniczej: przewodniczący MRN (posłał dziecko do komunii);
- w KM w Rudzie Śląskiej: kierownik Wydziału Oświaty Prezydium MRN;
- w KM w Siemianowicach Śląskich: kierownik SP nr 6 i przewodniczący Związku Nauczycielstwa Polskiego (regularnie uczęszczał do kościoła w Czeladzi); dyrektor administracyjny kopalni „Michał” (ufundował dzwony kościelne i ornat);
- w KM w Sosnowcu: dyrektor Liceum im. Staszica (agitował za wprowadzeniem nauki religii do szkoły); dyrektor administracyjny kopalni „Sosnowiec” (uczęszczał „skrycie” do kościoła, odmówił posłania dziecka do szkoły świeckiej, pomagał przy

²⁵ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Informacja o działalności kleru i klerykalizmie na terenie województwa katowickiego, [sierpień 1958 r.], k. 41–42.

²⁶ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Organizacyjny, I/1224, Informacja dla tow. tow. Gierka, Lamuzga, Trzcionki, Szydłaka, dotycząca akcji weryfikacyjnej, 23 XII 1957 r., k. 20–21.

²⁷ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, Informacja o działalności kleru i klerykalizmie na terenie województwa katowickiego, [sierpień 1958 r.], k. 42.

obchodach Bożego Ciała); dyrektor administracyjny huty Buczka (uczęszczał „skrycie” do kościoła, posłał dziecko do komunii);

– w KM w Zabrze: dyrektor Zakładów Materiałów Budowlanych;

– w KM w Cieszynie: inspektor szkolny²⁸.

Ponadto Referat Sprawozdawczy KW PZPR opracował wykaz wierzących i praktykujących członków partii oraz bezpartyjnych, którzy zajmowali ważne stanowiska służbowe. Wśród 257 osób znaleźli się m.in.: sekretarz Sądu Powiatowego, komendant powiatowy MO, sekretarz Prezydium MRN, kierownik szkoły, zastępca kierownika Wydziału Oświaty MRN.

Wierzących członków PZPR określono mianem: „fanatyków”, „zagorzałych klerykałów”, ulegających „religianctwu”. Zarzucano im głównie: posyłanie dzieci do komunii i na naukę religii, aktywny udział w pracach przy budowie kościołów, udział w procesjach Bożego Ciała, zawarcie ślubu kościelnego, przynależność do chórów kościelnych i rad parafialnych, kontakty z księżmi²⁹. Przytoczono także przykłady członków partii – pracowników instytucji państwowych, którzy wykorzystywali stanowiska służbowe w sympatyzowaniu z klerem. Byli to np. główny architekt w Prezydium WRN („wydawał na prawo i lewo zezwolenia na budowę kościołów”), prokurator z Rybnika (umorzył postępowanie przeciwko księdzu), inżynier z Gliwic (wykonał dla kurii katowickiej obrazki religijne i modlitewniki), inżynier z Zabrze (powiełał ankiety ślubne)³⁰.

Po rozpoznaniu problemu „klerykalizmu” wśród towarzyszy wojewódzkie władze partyjne przystąpiły do „czynu”. Opierając się na tezach lipcowego listu KC i wytycznych z narady odbytej w UdsW, opracowano zarys planu powstrzymania „ofensywy kleru” i „uzdrowienia” katowickiej PZPR. Wskazano pięć dziedzin życia społeczno-politycznego, które należy natychmiast „uporządkować”. Dwa pierwsze punkty poświęcono problemowi wierzących i praktykujących członków partii i aparatu państwowego:

1. „Sprawy wewnątrz partii”: zgoda na przyjmowanie do partii wierzących, ale pod warunkiem zaakceptowania przez nich politycznych działań partii i poddanie ich ideologicznemu wychowaniu; natomiast w partii nie ma miejsca dla „aktywistów klerykalnych” i „wojujących klerykałów”.
2. „Sprawa aparatu państwowego”: urzędnicy państwowi bez względu na prywatne przekonania mają bezwzględnie wykonywać centralne wytyczne i reagować na przypadki łamania przepisów prawa przez duchownych; usunąć „klerykałów” z odpowiedzialnych stanowisk w radach narodowych, sądach, prokuraturach, oświacie, jednostkach architektoniczno-budowlanych³¹.

²⁸ *Ibidem*, k. 43–45.

²⁹ *Ibidem*, k. 47–61.

³⁰ *Ibidem*, k. 37–38.

³¹ *Ibidem*, k. 9–15 (Tezy). Zob. także. AIPN Ka, WUSW Katowice, 085/1, t. 2, k. 322–328.

W proces „oczyszczania” partii z religijnych towarzyszy zaangażowano także Służbę Bezpieczeństwa. Na podstawie listu KC PZPR Departament III MSW opracował wytyczne dotyczące „zwalczania wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego”, które po zatwierdzeniu przez kolegium MSW zostały rozesłane w lipcu 1958 r. do jednostek terenowych.

W świetle centralnych wytycznych SB miała informować instancje partyjne i odpowiednie władze „o działalności klerykałów usadowionych w różnych instytucjach państwowych i społecznych, udzielających pomocy księżom w organizowaniu różnych manifestacji politycznych pod przykrywką praktyk religijnych, jak: pielgrzymki, odpusty, procesje, zjazdy itd., lub informujących ich o pracy rad narodowych, sądów, prokuratur, ZHP, ZMW itp. [...], w celu wyciągnięcia przeciwko nim odpowiednich wniosków i pociągania do odpowiedzialności zgodnie z obowiązującymi przepisami i dekretem o ochronie tajemnicy służbowej i państwowej”³².

„Porządkowanie” spraw wewnątrz partii

„Uporządkowanie spraw wewnątrz partii” (a pośrednio także aparatu państwowego) powierzono Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PZPR. Zwalczanie „klerykalizmu” nie było dla WKKP czymś nowym. Komisja zajmowała się tą problematyką jeszcze przed lipcowym listem KC. W 1957 r. rozpatrywała 17 spraw dotyczących „pobożnych towarzyszy” (w tym 7 dochodzeń i 9 odwołań od decyzji instancji partyjnych niższego szczebla). Jednak ze względu na ówczesną sytuację polityczną komisja „zmuszona była, rozpatrując tego rodzaju sprawy, obwiniać, biorąc za podstawę nie klerykalizm, ale np.: bierność, dwulicowość lub niewłaściwą postawę członka partii”³³.

W „skryty” sposób za „klerykalizm” wykluczono z partii m.in.: przewodniczącego Prezydium MRN w Mysłowicach (uczęszczał do kościoła, posyłał dziecko na naukę religii na plebanie), urzędnika jednej z kopalń powiatu częstochowskiego (prowadził zbiórkę pieniędzy na intencję mszalną), a także dyrektora Miejskiego Przedsiębiorstwa Gospodarki Komunalnej w Mysłowicach („zatwardziały i sfanatyzowany klerykał”, który uczestniczył we wszystkich uroczystościach kościelnych)³⁴.

Przy orzekaniu wykluczenia z partii w 1957 r. WKKP brała pod uwagę „poziom intelektualny” towarzyszy, tzn. wykazywała wyrozumiałość dla prostych robotników

³² *Wytyczne Departamentu III MSW w sprawie zwalczania „wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego”, 17 VII 1958 r., oprac. K. Tryksza, A. Dziurok [w:] Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 213.*

³³ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/325, Informacja o pracy WKKP nad realizacją listu KC PZPR w sprawie stosunku partii do religii i Kościoła, 15 XII 1958 r., k. 26.

³⁴ *Ibidem.*

i brak jakiegokolwiek tolerancji dla osób „na stanowiskach”. Pozytywnie np. rozpatrzono odwołanie ślusarza dołowego kopalni „Bobrek” (Bytom), wykluczonego z partii przez POP za udział w nabożeństwie z okazji Dnia Górnika, a negatywnie – odwołanie zastępcy głównego księgowego Powszechnej Spółdzielni Spożywców w Cieszynie, wykluczonego za to, że jako członek Komitetu Zakładowego i aktywista KP PZPR w Cieszynie był równocześnie członkiem rady parafialnej. Z tych samych powodów komisja nie wykazała zrozumienia dla kierownika szkoły podstawowej w Boguszowicach – członka KP w Rybniku, który „dał kilkaset złotych na cele liturgiczne”, oraz kierowniczkę kina w Świętochłowicach, która przyjęła księdza z kolędą w pomieszczeniach biurowych kina, gdzie przygotowała ołtarz, a „przy tej uroczystości kościelnej przez nieostrożność spaliły się dokumenty kina”³⁵.

W informacji sporządzonej przez komisję czytamy: „Powyższe przykłady świadczą, że WKKP w roku 1957, rozpatrując sprawy klerykalizmu, robiła to w formie zawołowanej i karała winnych głównie za przewinienia innego rodzaju niż klerykalizm”. Otwarcie przyznano, że wiele wykluczeń za „łamanie etyki partyjnej” lub „tolerancyjny stosunek do nadużyć” było w istocie restrykcjami „za klerykalizm”, bo za popełnione przewinienie obwiniony powinien był otrzymać lżejszą karę partyjną. Jak krytycznie oceniono: „W związku z tym praca WKKP na odcinku walki z klerykalizmem była niedostateczna, co również odbijało się ujemnie na pracy w tym kierunku w POP oraz KP/M”³⁶.

Sytuacja zmieniła się po liście KC PZPR z lipca 1958 r. Zgodnie z wytycznymi komisja przystąpiła do „jawnego” oczyszczenia organizacji partyjnych z „klerykałów” i „fanatyków”, zwłaszcza zajmujących kierownicze stanowiska w aparacie państwowym i instancjach partyjnych. Od lipca do grudnia 1958 r. WKKP za „klerykalizm” wykluczyła z partii 43 członków (zob. aneks nr 2), a 18 ukarała karami partyjnymi (zob. aneks nr 3). Podobnie jak w 1957 r. komisje orzekające wykazywały pewnego rodzaju tolerancję dla „prostych” towarzyszy. Wśród wykluczonych znalazło się tylko 4 robotników na 39 pracowników umysłowych, a w gronie ukaranych niższymi karami³⁷ – jeden robotnik na 17 pracowników umysłowych³⁸.

Z niepokojem zaobserwowano, że wielu dyrektorów i kierowników zakładów państwowych udzielało pomocy materialnej parafiom i angażowało się w życie lokalnych wspólnot. Za tego typu „klerykalizm” z PZPR wykluczono m.in.:

– prezesa Spółdzielni Fryzjerów w Gliwicach, bo należał do rady parafialnej i komitetu odbudowy kościoła, a ponadto złożył ofiarę tysiąca złotych;

³⁵ *Ibidem*, k. 27.

³⁶ *Ibidem*, k. 28.

³⁷ Wykluczenie było najcięższą karą, łagodniejsze kary partyjne to: nagana z ostrzeżeniem, nagana, upomnienie.

³⁸ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/325, Informacja o pracy WKKP nad realizacją listu KC PZPR w sprawie stosunku partii do religii i Kościoła, 15 XII 1958 r., k. 28.

- kierownika działu Instytutu Metalurgii w Gliwicach, bo wydrukował na maszynie zakładowej kilka tysięcy obrazków i modlitewników kościelnych;
- dyrektora kopalni „Rymer” w Rybniku, bo regularnie uczęszczał z rodziną do kościoła i „finansowo wspierał kler”;
- głównego technologa Zakładów Wytwórczych Osprzętu Sieciowego w Kostuchnie (Katowice), bo prowadził wśród członków partii „agitację na rzecz kleru” (na temat nauki religii) i podpisał deklarację w sprawie uczęszczania dziecka na lekcję religii;
- kierownika kadr w Zakładach Chemicznych w Rudnikach, bo angażował się w organizowanie uroczystości kościelnych, a nawet „witał chlebem i solą biskupa, który przybył z Częstochowy do gromady Rędziny”³⁹.

„Wojujących klerykałów” odnotowano także wśród osób zajmujących ważne stanowiska w administracji państwowej. Z partii usunięto m.in. przewodniczącego MRN w Starym Bieruniu, który zaprosił księży na uroczystość weselną i zabraniał usuwania krzyży z urzędu, a także przewodniczącego MRN w Radzionkowie, który z sekretarzem MRN, jako nowo wybrany przedstawiciel władzy terenowej, złożył wizytę na plebanii „w celu przedstawienia się proboszczowi”⁴⁰.

Przypuszczalnie największą ujawnioną wówczas porażką polityki personalnej KW PZPR okazała się nominacja w 1954 r. Stanisława Woźniaka na stanowisko kierownika Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN w Katowicach. Jako kierownik miał nadzorować realizowanie polityki wyznaniowej państwa, tymczasem sprzyjał katowickiej kurii. Za „życzliwość” wobec Kościoła Woźniak został usunięty 1 września 1958 r. ze stanowiska kierownika i wydalony przez WKKP z partii.

W uzasadnieniu wykluczenia podano: „udzielanie zezwoleń na budowę kościoła bez zgody Prezydium [Wojewódzkiej Rady Narodowej]”⁴¹. W rzeczywistości zarzuty wobec niego były o wiele poważniejsze. Udokumentowaniem „szkodliwej działalności” byłego kierownika zajęła się wojewódzka Służba Bezpieczeństwa, a także Wydział V Departamentu III MSW⁴². Na podstawie zgromadzonych materiałów uznano go za „współpracownika” kurii katowickiej⁴³. Według ustaleń SB Woźniak regularnie spotykał się z bratem bp. Herberta Bednorza, „przekazywał informacje i przyjmował zlecenia do załatwienia” (zob. aneks nr 4).

Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej zarzuciła niektórym komitetom miejskim i powiatowym PZPR „liberalny stosunek do przejawów klerykalizmu” na swoim te-

³⁹ *Ibidem*, k. 29.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, k. 38.

⁴² AIPN Ka, WUSW Katowice, 056/18, Plan przedsięwzięć do realizacji w Wydziale III Grupie V Wojewódzkiej Komendy MO w Katowicach, 25 VIII 1959 r., k. 18–19.

⁴³ AIPN Ka, WUSW Katowice, 056/18, Odpis materiałów dotyczących ob. Stanisława Woźniaka (na podstawie doniesień agenta „Przyjaciela” i informatora „Kosmetyczki”), 2 III 1960 r., k. 289. Zob. też: Ł. Marek, *Przecieki i wycieki*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 4 (75), s. 40–41.

renie. Stwierdzono, że kierownictwo nie wyciągało konsekwencji wobec członków aparatu partyjnego i instancji partyjnych, o których wiadano, że uczestniczą w uroczystościach religijnych i utrzymują kontakty z księżmi. Z powodu opieszałości jednostek terenowych interweniowała WKKP, choć kompetencyjnie sprawy powinny być załatwione na niższym szczeblu.

Dobitnie świadczył o tym przykład z powiatu myszkowskiego. I sekretarz KM PZPR w Koziegłowach i kierownik tamtejszej szkoły zaprosili księdza na spotkanie z komitetem rodzicielskim i nauczycielami. Ponieważ spotkanie odbywało się w piątek, sekretarz poprosił proboszcza o dyspensę na spożycie pokarmów mięsnych. Komisja skomentowała: „I sekretarz KM obawiał się popełnić »grzech śmiertelny«, proboszcz udzielił dyspensy sekretarzowi i obecnym na spotkaniu, po czym bez »grzechu« spożyli potrawy mięsne. WKKP w trakcie dalszego »rozgrzeszania« wykluczyła⁴⁴ towarzysza z partii.

Inny przykład: egzekutywa KM w Dąbrowie Górniczej wykluczyła z partii jednego z członków Komisji Rewizyjnej, który „uroczyście” posłał dziecko do Pierwszej Komunii Świętej i organizował msze święte z okazji Dnia Górnika. Jednak plenum KM nie zaakceptowało tej decyzji. Towarzyszowi udzielono tylko nagany partyjnej i pozostawiono na stanowisku członka komisji ze względu na jego „niezwykłą pracowitość”⁴⁵.

Karać „klerykałów” nie chciał również KM w Mysłowicach. Członkini tamtejszego plenum – absolwentka Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu, wieloletni wykładowca szkolenia partyjnego – wzięła uroczysty ślub kościelny z aktywistą partyjnym. Komitet Miejski nie zareagował, mimo że sprawa „była szeroko komentowana” wśród członków PZPR. „WKKP, widząc bierność KM w tej sprawie, zebrała materiały dowodowe i przesłuchała obwinionych, wtedy to dopiero KM wykluczył ich z partii”⁴⁶.

Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej informowała o przypadkach „klerykalizmu” bezpośrednio I sekretarzy KP i KM, „wskazując personalnie klerykałów”. Zdarzały się przypadki, że uwagi komisji były pomijane bądź podważane. W Gliwicach informacja o „klerykalnym” dyrektorze szpitala została np. zbagatelizowana stwierdzeniem, że może on wchodzić w skład plenum, „bo to dobry lekarz”. Doniesienia WKKP nie spotkały się ze zrozumieniem również w Bielsku, gdzie w uroczystości poświęcenia sztandaru kościelnego brał udział m.in.: członek egzekutywy KP i zarazem I sekretarz POP oraz naczelnik oddziału trakcji z Czechowic, a przy tym członek plenum KP w Bielsku. Wymienieni podczas uroczystości wbijali nawet gwoździe w drzewce sztandaru i złożyli ofiary pieniężne. I sekretarz KP w Bielsku nie ukarał

⁴⁴ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/325, Informacja o pracy WKKP nad realizacją listu KC PZPR w sprawie stosunku partii do religii i Kościoła, 15 XII 1958 r., k. 30.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 31.

⁴⁶ *Ibidem*.

„klerykałów”, przeciwnie – „starał się dać do zrozumienia, że gotów jest przyjechać na spotkanie zespołu orzekającego WKKP w celu obrony obwinionych”⁴⁷.

Przedstawiciele Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej uskarżali się, że ze względu na „liberalną”, a nawet sprzyjającą „klerykałom” postawę komitetów powiatowych i miejskich postrzegani są przez niektórych towarzyszy jako „jedyny czynnik walczący z wierzącymi i praktykującymi członkami PZPR. Doszło nawet do sytuacji, że „II sekretarz O[ddziałowej] O[rganizacji] P[artyjnej] huty »Kościuszko« zatrudniony jako pracownik umysłowy, sądząc, że członkowie WKKP są wysoce nieświadomymi ludźmi, osobiście podjął się uświadamiać członków WKKP »o istnieniu Boga i jego wszechmocnej sile i możliwościach« oraz o tym, że jednak religia katolicka jest prawdziwą wiarą i siłą przewodnią narodu. Mimo tych wysiłków zespół orzekający WKKP, biorąc pod uwagę nieprzeciętne zdolności w nawracaniu zbłąkanych, jak również fakt, że [...] z opaską na ramieniu prowadził pielgrzymkę do Piekar, postanowił wykluczyć go z partii”⁴⁸.

W podsumowaniu weryfikacji członków partii w okresie od lipca do grudnia 1958 r. WKKP wyraziła nadzieję, że ta „akcja” będzie początkiem systematycznej pracy. Istotnie, w kolejnych latach kontynuowano (z różnym skutkiem) „oczyszczanie szeregów partyjnych z elementów klerykalnych”. W 1959 r. WKKP po przeprowadzeniu dochodzeń wykluczyła 5 oraz ukarała naganami i upomnieniami 11 wierzących i praktykujących członków PZPR, a w sprawach odwoławczych wykluczyła 10 i ukarała 13 towarzyszy. Terenowe instancje partyjne natomiast nadal uchylały się od karania za „klerykalizm” i starały się sprawy tego typu „spychać” do rozpatrzenia przez instancję wojewódzką, czyli WKKP⁴⁹.

Pod koniec 1960 r. WKKP przeprowadziła w trzech powiatach wyrывkową kontrolę podstawowych organizacji partyjnych w celu zbadania ich stosunku do wierzących i praktykujących członków partii. Stwierdzono, że „klerykalizm” wśród pracowników instancji partyjnych i instytucji państwowych jest tolerowany. Zauważono także, że „towarzysze nie zawsze rozumieją swoje niewłaściwe postępowanie”. Np. zawiadowca stacji PKP w Poraju stwierdził, że „chodzi do kościoła po to, aby udowodnić bezpartyjnym, iż partia nie zabrania praktyk religijnych”. Inny pracownik tego zakładu „był poniekąd zdziwiony ingerencją KP w jego praktyki religijne, gdyż – jego zdaniem – można być jednocześnie dobrym katolikiem i dobrym komunistą”⁵⁰. W opinii WKKP na poziomie powiatów uwidaczniał się brak odpowiedniej pracy ideologicznej, uświadomienia, że „dwulicowej” postawy nie można pogodzić z przynależnością do partii⁵¹.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 32.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 33.

⁴⁹ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/351, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej za 1959 r., k. 27–30.

⁵⁰ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Organizacyjny, I/1240, Informacja z pracy Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej, 2 I 1961 r., k. 4.

⁵¹ *Ibidem*, k. 5.

Rok później WKKP już nie tylko kontrolowała, ale także przeprowadzała rozmowy z aktywistami podstawowych organizacji partyjnych na temat wiary i praktyk religijnych. W sprawozdaniu z działalności komisji za 1961 r. oceniono, że „zastosowanie nowych form pracy profilaktycznej w postaci przeprowadzenia systematycznych rozmów z członkami partii, w sprawie ich stosunku do religii, ich współżycia rodzinnego, stosunków międzyludzkich i konieczności przestrzegania leninowskich norm życia partyjnego jest ze wszech miar celowe”⁵². W tym samym roku znacznie wzrosła liczba ukaranych za „klerykalizm”, i to przez instancje terenowe. Ogółem ukarano 117 członków partii. Kary zróżnicowano w zależności od stopnia przewinienia i zajmowanego stanowiska: 31 wykluczono, 21 skreślono, 15 udzielono nagany z ostrzeżeniem, 29 nagany, 11 upomnienia, a 9 pozbawiono funkcji partyjnej⁵³.

W 1964 r. pracownicy WKKP i Wydziału Administracyjnego KW PZPR skontrolowali cztery powiaty województwa katowickiego (Pszczyna, Tarnowskie Góry, Wodzisław Śląski i Zawiercie) pod kątem „klerykalnych” towarzyszy. W informacji z przeprowadzonych czynności podsumowano: „Problem światopoglądu członków partii staje się zjawiskiem wymagającym zastanowienia. Według zgodnej opinii wszystkich towarzyszy, z którymi rozmawialiśmy na ten temat, masowym zjawiskiem w omawianych czterech powiatach jest zachowanie wierzeń religijnych nie tylko przez szeregowych członków partii, lecz także i przez część aktywu, przy czym odnosi się to w większym stopniu do aktywu gospodarczego, w mniejszym do aktywu politycznego, partyjnego”⁵⁴. W niektórych zakładach pracy ilość wierzących członków partii oceniono na około 80%. Jeden z towarzyszy stwierdził nawet, że „czyste światopoglądowo mamy tylko władze partyjne”⁵⁵.

Partyjni „klerykałowie” w aparacie bezpieczeństwa i MO

Problem wierzących, aczkolwiek „oficjalnie” (zapis w ankiecie personalnej, w podaniu) niepraktykujących towarzyszy występował również w szeregach MO i aparacie bezpieczeństwa. Wielu funkcjonariuszy w momencie rozpoczynania służby deklaroowało wyznanie rzymskokatolickie⁵⁶ – z zaznaczeniem, że nie praktykują – natomiast

⁵² AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/399, Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej w Katowicach za 1961 r., k. 34.

⁵³ AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Organizacyjny, I/1246, Informacja o udzielaniu kar partyjnych za klerykalizm, 15 I 1962 r., k. 290–293.

⁵⁴ AIPN Kat., WUSW Katowice, 085/1, t. 4, cz. 2, Informacja o przejawach klerykalizmu wśród członków i aktywu partyjnego (na przykładzie powiatów Pszczyna, Tarnowskie Góry, Wodzisław i Zawiercie), 12 XI 1964 r., k. 370–371.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 371.

⁵⁶ Np. Edmund Perek (zob.: Ł. Marek, *Edmund Perek*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2/4, s. 439–445).

w trakcie pracy w organach stawali się (przynajmniej na papierze) bezwyznaniowcami. Jednak „skaza” światopoglądu idealistycznego w nich pozostawała.

W 1951 r. jeden z funkcjonariuszy UB w Katowicach (wykładowca i p.o. kierownik Katedry Politycznej Szkoły Międzywojewódzkiej WUBP w Katowicach) został oskarżony o zawarcie ślubu kościelnego i ochrzcenie dziecka. W pisemnym wyjaśnieniu zaprzeczył, jakoby zawarł ślub kościelny, natomiast dziecko ochrzcić miała żona pod naciskiem matki i ciotki. Swoją winę upatrywał w tym, że za mało „pracował” nad ideologicznym wychowaniem żony.

Z informacji zawartych w notatce można wnioskować, że słowa „Bóg” i „wiara” nie były mu obce. Przyznawał: „Dopuszczałem się niegodnego członka partii wykroczenia, a mianowicie: pisząc pierwszy list do przyszłych teściów, tzw. prośba o rękę córki, lekkomyślnie rozpocząłem go słowami »Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus«. Pisząc te słowa, wydawało mi się, że zaimponuję starym, no i »dadzą« córkę. Dopiero po wysłaniu listu uświadomiłem sobie mój błąd, oceniając to posunięcie jako tchórzliwe uciekanie przed trudnościami, jako korzenie się przed starymi przesadami, starych nieświadomych ludzi”⁵⁷. Zygmunt Nikiel z pokorą wyznał swe winy i „nawrócił” się na światopogląd materialistyczny, a po latach został nawet zastępcą naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach⁵⁸.

W 1956 r. katowicki aparat bezpieczeństwa odnotował w swoich szeregach wierzących i praktykujących funkcjonariuszy, a także pracowników „powiązanych” z duchowieństwem. Np. sekretarka wojewódzkiego wydziału (odpowiedzialnego za inwigilację Kościoła) ochrzciła dziecko, trzech pracowników operacyjnych z powiatu rybnickiego zawarło sakramentalny związek małżeński, maszynistka tej jednostki „oficjalnie chodziła do kościoła i oświadczyła, że będzie wierzyć i uprawiać kult religijny”, długoletni pracownik ochrzcił dziecko, a w przypadku nowo przyjętego referenta okazało się, że „w rodzinie swej żony posiada zakonnicę, mającą duży wpływ na jego żonę i na niego”⁵⁹.

Po liście KC PZPR z lipca 1958 r. Służba Bezpieczeństwa, podobnie jak PZPR, przystąpiła do „uporządkowania” spraw dotyczących wierzących i praktykujących funkcjonariuszy. Pod koniec sierpnia 1958 r. w Warszawie zorganizowano naradę komendantów wojewódzkich MO na temat realizacji „nowych” partyjnych wytycznych. Minister spraw wewnętrznych Władysław Wicha znaczną część swojego referatu poświęcił sprawie „klerykalizmu” w MSW. Stanowczo stwierdził, że w aparacie bezpieczeństwa nie ma miejsca dla „klerykałów”, natomiast w przypadku służby kryminalnej „trzeba bardzo często życiowo do tego podchodzić”. W ocenie ministra w MO są

⁵⁷ AIPN, 0604/1060, Akta osobowe Zygmunta Nikla, k. 19.

⁵⁸ Zob.: Ł. Marek, *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989). Struktura, kierownictwo, zakres działania*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 1/3, s. 133–145.

⁵⁹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 056/9, Informacja WUBP w Stalinogrodzie [Katowicach], 14 II 1956 r., k. 220–221.

i będą przyjmowani wierzący obywatele. Takich funkcjonariuszy nie należy mechanicznie usuwać, trzeba podjąć trud wychowania ich na „antyklerykałów”.

W dalszej części referatu Władysław Wiecha mówił: „I my od razu nie staliśmy się ateistami i antyklerykałami, prawdopodobnie każdy z nas chodził do spowiedzi, do kościoła i niejeden był na Jasnej Górze. Ważne jest, żeby na szeregowego milicjanta starać się oddziaływać, prowadzić z nim rozmowy. O ile jest członkiem partii, na [podstawowej] organizacji [partyjnej] z nim mówić. Postawić towarzysza mądrzejszego, żeby go pouczał, ale musimy z całą bezwzględnością żądać od każdego milicjanta, żeby wykonywał zadania, jakie mu się daje do wykonania, żeby nie był tolerancyjny wobec kleru”⁶⁰. Minister głosił więc tezę: tolerancja wobec wiary szeregowego milicjanta – w zamian za jego bezwzględne posłuszeństwo w realizacji „antykościelnej” polityki wyznaniowej państwa.

Inne kryteria obowiązywały w stosunku do funkcjonariuszy SB, zwłaszcza wobec kadr kierowniczych. Tutaj nie było miejsca na jakikolwiek przejaw pobożności i religijności, nawet członków rodziny. W lutym 1971 r. Eugeniusz Wojdas – zastępca naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Katowicach (w resorcie pracował od 1949 r.), napisał raport na temat sytuacji rodzinnej, która „rzutuje na jego dalszą pracę w SB”.

Funkcjonariusz informował, że jego syn postanowił zawrzeć sakramentalny związek małżeński. Syn podjął decyzję bez jego zgody, za wyraźną namową rodziców dziewczyny, decyzję uznał za nieodwołalną, a argumentował ją uczuciami żywionymi do dziewczyny. Zastępca naczelnika pisał: „Nie chcę utracić syna na zawsze [...]. Przyjąłem decyzję syna do wiadomości i zaprzestałem czynić dalsze sprzeciwy. [...] O powyższym melduję towarzyszewi Pikule [naczelnikowi Wydziału IV – Ł.M.] i proszę o wnikliwe i wyrozumiałe rozpatrzenie mojego raportu”⁶¹.

Sprawą Eugeniusza Wojdasa zajęło się kierownictwo katowickiej SB oraz PZPR. Mimo wysokiej oceny jego kwalifikacji, umiejętności organizacyjnych i kierowniczych, nie wykazano zrozumienia i ukarano go za decyzję syna. Kierownictwo orzekło, że „aczkolwiek mjr Wojdas nie miał bezpośredniego wpływu na decyzję podjętą przez syna, to jednak nie wyczerpał wszystkich istniejących możliwości w celu odciążenia go od zamiaru zawarcia związku małżeńskiego w kościele. W związku z powyższym nie może wykonywać zadań na stanowisku kierowniczym i wychowawczo oddziaływać na kolektyw. Na zebraniu partyjnym w dniu 11 marca 1971 roku mjr Wojdas jednogłośnie został wydalony z szeregów członków PZPR. W tej sytuacji na zajmowanym stanowisku nie odpowiada”⁶². Funkcjonariusz poprosił o zwolnienie z organów ze względu na wysługę lat i od 30 kwietnia 1971 r. przeszedł na emeryturę⁶³.

⁶⁰ AIPN, Komenda Główna Milicji Obywatelskiej (dalej: KG MO), 35/1884, Przemówienie ministra Wichy wygłoszone na odprawie komendantów wojewódzkich MO, 29 VIII 1958 r., k. 60.

⁶¹ AIPN Ka, WUSW Katowice, 0227/270, Akta osobowe Eugeniusza Wojdasa, k. 75–77.

⁶² *Ibidem*, k. 78–79.

⁶³ *Ibidem*, k. 80, 82.

Na naradzie komendantów wojewódzkich MO, która odbyła się w sierpniu 1958 r. w Warszawie, padło stwierdzenie: „W aparacie naszym klerykałów tolerować nie będziemy; ale klerykał to nie znaczy, że to jest człowiek wierzący, ani też praktykujący. Klerykał tj. taki, który staje się przewodnikiem dla rozsadzania od wewnątrz naszego aparatu pod wpływem ideologii, którą lansuje kler”⁶⁴. Omówione przykłady ukaranych za „klerykalizm” członków partii zaprzeczają sformułowanej przez komendanta głównego MO definicji „klerykała”. Dla władz PZPR każdy przejaw religijności i pobożności towarzyszy piastujących funkcje partyjne i zajmujących eksponowane stanowiska w aparacie państwowym był równoznaczny z „fanatyzmem”, „religianctwem” bądź „klerykalizmem”.

Pozornie tylko tolerancyjny stosunek władz partyjnych do „prywatnie” wierzących członków PZPR nie zmienił się w kolejnych latach. W broszurach z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (przeznaczonych do wewnętrznego użytku) niemal powielano myśli z lat pięćdziesiątych. Nadal dopuszczano przyjmowanie do PZPR ludzi religijnych, pod warunkiem, że będzie to wiara defensywna, utajniona przed wszystkimi i trwająca tylko „do czasu” ideologicznego wychowania danego towarzysza.

Głoszono, że „jest w partii miejsce dla aktywnych, społecznie zaangażowanych, wyróżniających się w pracy zawodowej i społecznej, mających uznanie w swym środowisku robotników i chłopów, choć zachowują jeszcze wierzenia religijne”⁶⁵. Jednocześnie podkreślano, że w partii nie ma miejsca dla „klerykałów”, czyli ludzi „szczególnie aktywnych na polu działalności religijnej”, gdyż „członek partii zachowujący wierzenia religijne nie może wśród jej szeregów przejawiać jakiegokolwiek działalności religijnej, nie może także dawać się wciągać, angażować w publiczną działalność religijną, musi umieć odróżniać religijne funkcje instytucji kościelnych od politycznych działań ich funkcjonariuszy. Każdy członek i kandydat partii razem z innymi członkami partii zobowiązany jest do walki z różnymi formami klerykalizmu”⁶⁶.

Zgodnie z przedstawionymi postulatami światopoglądowymi również w latach osiemdziesiątych od członków partii oraz pracowników aparatu państwowego wymagano areligijności. Świadczy o tym postawa jednego z pracowników Wydziału III SB w Katowicach, który poprosił o zwolnienie ze służby ze względu na to, że zamierzał zawrzeć ślub kościelny i ochrzcić dziecko⁶⁷, a także losy funkcjonariusza Wydziału II SB, wydalonego z pracy w 1985 r. za to, że córka wzięła ślub kościelny⁶⁸.

⁶⁴ AIPN, KG MO, 35/1884, Podsumowanie komendanta głównego MO na naradzie, 29 VIII 1958 r., k. 56.

⁶⁵ E. Grzelak, *Wolność sumienia i swoboda praktyk religijnych w PRL a ich funkcjonowanie w krajach kapitalistycznych (do użytku wewnątrzpartyjnego)*, Warszawa 1979, s. 51.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 52.

⁶⁷ AIPN Ka, WUSW w Katowicach, 0229/95.

⁶⁸ AIPN Ka, WUSW w Katowicach, 0229/133.

Na początku lat osiemdziesiątych nadal pisano: „Partia nie traktuje religii jako sprawy prywatnej w stosunku do siebie”⁶⁹. Istotnie, przez cały okres PRL „przewodnia siła narodu” – PZPR otwarcie nie respektowała w stosunku do swoich członków – wprawdzie papierowej, ale przecież konstytucyjnej – gwarancji „wolności sumienia i wyznania”.

⁶⁹ E. Grzelak, *Polityka wyznaniowa PRL. Zasady i praktyka. Materiały pomocnicze do powszechnego szkolenia partyjnego w POP*, Warszawa 1983, s. 5.

Aneks nr 1

Zestawienie

liczbowe wierzących i praktykujących
członków plenum i egzektyw KM i KP PZPR województwa katowickiego
stan na [sierpień 1958 r.]

Lp.	Komitet	Liczba wyprowadzonych członków z plenum w 1957 r. (w tym członków egzekutywy)	Liczba nadal wierzących i praktykujących członków plenum (w tym członków egzekutywy)
1	KM Będzin	4 (1)	18 (-)
2	KM Bielsko-Bielsko	1 (1)	10 (-)
3	KM Bytom	3 (1)	8 (-)
4	KM Chorzów	1 (-)	- (-)
5	KM Częstochowa	2 (-)	1 (-)
6	KM Dąbrowa Górnicza	- (-)	2 (1)
7	KM Gliwice	- (-)	1 (-)
8	KM Katowice	- (-)	1 (-)
9	KM Mysłowice	2 (1)	- (-)
10	KM Nowy Bytom	1 (-)	7 (-)
11	KM Nowe Tychy	1 (-)	5 (-)
12	KM Ruda Śląska	1 (-)	7 (3)
13	KM Siemianowice Śląskie	1 (-)	7 (2)
14	KM Sosnowiec	1 (-)	4 (-)
15	KM Świętochłowice	- (-)	3 (-)
16	KM Szopienice	1 (-)	1 (-)
17	KM Zabrze	2 (-)	6 (-)
18	KM Zawiercie	- (-)	2 (-)
19	KP Będzin	- (-)	5 (-)
20	KP Bielsko-Biała	- (-)	6 (-)
21	KP Cieszyn	2 (-)	10 (-)

Zwalczanie „klerykaizmu” wśród członków PZPR...

22	KP Częstochowa	1 (-)	- (-)
23	KP Gliwice	1 (1)	12 (-)
24	KP Kłobuck	- (-)	- (-)
25	KP Lubliniec	- (-)	10 (-)
26	KP Myszków	2 (-)	20 (-)
27	KP Pszczyna	16 (4)	12 (2)
28	KP Rybnik	- (-)	3 (-)
29	KP Tarnowskie Góry	1 (3)	4 (-)
30	KP Tychy	1 (4)	11 (-)
31	KP Wodzisław Śląski	1 (-)	21 (3)
32	KP Zawiercie	- (-)	15 (-)
	Razem:	46 (16)	221 (11)

Źródło: AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Wydział Administracyjny, 47, [Stosunki państwo – Kościół: informacje dla Gierka, Szydłaka, Lamuzga i Trzcionki o działalności Kościoła na terenie województwa katowickiego], 1958 r., k. 62.

Aneks nr 2

Wykluczeni

za klerykalizm przez Wojewódzką Komisję Kontroli Partyjnej KW PZPR
w Katowicach
(w okresie od lipca do grudnia 1958 r.)

Lp.	Nazwisko i imię	Stanowisko służbowe	W partii od	Pełnione funkcje partyjne	Zarzuty (przyczyny) wykluczenia z PZPR
1	2	3	4	5	6
1	Barwiński Eugeniusz	kierownik działu w Instytucie Metalurgii w Gliwicach	1947	członek	„drukowanie modlitewników kościelnych i kilku tysięcy obrazków w drukarni zakładowej”
2	Bazan Czesław	I sekretarz KM w Koziegłowach	1954	I sekretarz KM	„zaprosił księdza na spotkanie z komitetem rodzicielskim”
3	Benisz Franciszek	urzędnik PKP w Tarnowskich Górach	1946	członek	„członek rady kościelnej, organizator pielgrzymek”
4	Biernacki Józef	kierownik działu elektrycznego huty „Zawiercie”	1947	aktywista	„udzielenie pomocy przy budowie kościoła, manifestacyjnie witał biskupa – wraz z rodziną”
5	Binięda Stanisław	naczelnik parowozowni w Katowicach	1956	członek	„organizator sprowadzenia figury z kościoła do parowozowni”
6	Brzozowski Alojzy	inżynier DBOR w Częstochowie	1946	członek	„fanatyk”
7	Chachulski Franciszek	robotnik Zakładów Przemysłu Wełnianego w Częstochowie	1946	aktywista	„fanatyk – organizator uroczystości kościelnych”
8	Chmiel Józef	główny mechanik Skoczowskich Zakładów WYROBÓW Filcowych w Cieszynie	1947	sekretarz POP, aktywista POP	„członek rady kościelnej”
9	Damkow Zygmunt	urzędnik Ministerstwa Górnictwa i Energetyki	1947	sekretarz OOP	„fanatyk – domagał się wprowadzenia religii w szkołach TPD”

Zwalczanie „klerykalizmu” wśród członków PZPR...

1	2	3	4	5	6
10	Dragon Engelbert	sztygar kopalni „Waleśka” (Łaziska)	1947	członek	„dyrygent chóru kościelnego”
11	Drózdź Józef	pracownik kopalni „Grodziec” (Będzin)	1947	członek	„członek rady kościelnej, organizator uroczystości kościelnych”
12	Frencel Wiktor	inżynier Skoczowskich Zakładów Wyrobów Filcowych w Cieszynie	1946	aktywista	„fanatyk – powiązanie z klerem”
13	Gronek Jan	główny technolog Zakładów Wytwórczych Osprzętu Sieciowego w Kostuchnie (Katowice)	1951	sekretarz POP	„fanatyk religijny, w okresie okupacji [należał do] NSZ”
14	Hałas Antoni	brygadzysta Zakładów Rowerowych w Czechowicach	1946	II sekretarz POP	„fanatyk – członek komitetu budowy kościoła”
15	Heczko Jan	urzędnik Fabryki Kartonazy w Cieszynie	1946	I sekretarz POP	„fanatyk – brał udział w poświęceniu krzyża”
16	Hupert Wiesław	Kierownik kadr ZBM w Katowicach	1947	aktywista KM	„podpisanie petycji na plebanii domagającej się wprowadzenia religii w szkole TPD”
17	Kaptur Ryszard	szofer Przedsiębiorstwa Transportowego w Częstochowie	1953	członek	„fanatyk – organizator uroczystości kościelnych”
18	Kocurek Józef	przewodniczący Prezydium MRN w Starym Bieruniu	1947	członek	„udział kleru na jego weselu, bierny stosunek do usuwania krzyży z biur”
19	Komerduła Mieczysław	kierownik planowania Zakładów Mechanicznych w Łabędach (Gliwice)	1945	członek	„kierownik sekcji finansowej komitetu budowy kościoła w Łabędach”
20	Kowalczuk Jan	urzędnik huty Bieruta w Częstochowie	1949	aktywista	„fanatyk – dał na odprawienie mszy w klasztorze w celu ułożenia stosunków małżeńskich”
21	Łuszczak Władysław	główny technolog Zakładów Przemysłu Terenowego w Bielsku	1948	członek	„fanatyk – członek komitetu budowy kościoła”

Dokumenty

1	2	3	4	5	6
22	Malec Franciszek	kierownik budowlany huty Dzierżyńskiego w Dąbrowie Górniczej	1947	członek	„wypożyczył księdzu samochód i betoniarkę”
23	Molenda Ignacy	maszynista PKP w Szopienicach (Katowice)	1945	członek plenum KM, członek POP, sekretarz OOP	„organizowanie pogrzebu kościelnego; jako przewodniczący zebrania wyborczego rady zakładowej oświadczył, że partia nie pozwalała mu chodzić do kościoła”
24	Morawiec Jan	sołtys gromady Hutki (Częstochowa)	1945	aktywista	„członek rady kościelnej, organizator uroczystości kościelnych”
25	Myszka Jerzy	technik Fabryki Maszyn w Piotrowicach (Katowice)	1952	członek	„fanatyk – nie zgadza się ze światopoglądem materialistycznym”
26	Orłowski Józef	kierownik wydziału w Zakładach Przemysłu Bawełnianego w Częstochowie	1946	członek	„organizator uroczystości kościelnych”
27	Pałczak Edward	urzędnik Zakładów Mechanicznych w Łabędach (Gliwice)	1948	członek	„fanatyk – organizator uroczystości religijnych”
28	Przewoźnik Augustyn	urzędnik Zakładów Przemysłu Wełnianego – Findera w Bielsku	1946	członek	„drukowanie modlitewników kościelnych i kilku tysięcy obrazków w drukarni zakładowej”
29	Przybylak Edward	kierownik zaopatrzenia w Zakładach Przemysłu Bawełnianego w Częstochowie	1948	członek	„fanatyk”
30	Przybyła Jerzy	urzędnik huty „Kościeszko” w Chorzowie	1949	II sekretarz OOP	„organizator pielgrzymek kościelnych, fanatyk”
31	Radecki Józef	kierownik kadr Zakładów Chemicznych w Rudnikach	1945	członek KP	„organizator uroczystości kościelnych, witał biskupa chlebem i solą”
32	Szlosarczyk Ryszard	dyrektor OZP w Zabrzu	1946	członek, pracownik KW	„członek komitetu budowy kościoła w Szopienicach, uczęszcza do księdza na plebanię”

Zwalczanie „klerykalizmu” wśród członków PZPR...

1	2	3	4	5	6
33	Wilczyński Wacław	majster Zakładów Przemysłu Lniarskiego w Częstochowie	1945	sekretarz OOP, członek KZ,	„w Boże Ciało prowadził księdza pod rękę, organizator uroczystości kościelnych”
34	Wojewoda Jan	kierownik hurtowni Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Odzieżą w Katowicach	1947	sekretarz POP, członek egzekutywy POP	„podpisanie petycji na plebanii domagającej się wprowadzenia religii w szkole TPD”
35	Wojtał Witold	dyrektor kopalni „Rymer” w Rybniku	1946	członek egzekutywy POP	„fanatyk religijny – finansowo popiera kler”
36	Wojtasik Henryk	inspektor nadzoru kopalni „Wręczyca” (Częstochowa)	1948	członek	„fanatyk – produkowanie dewocjonaliów na zakładzie”
37	Woźniak Stanisław	kierownik Wydziału ds. Wyznań przy Prezydium WRN w Katowicach	1947	członek KZ	„udzielanie zezwoleń na budowę kościoła bez zgody Prezydium [WRN]”
38	Woźnicki Józef	majster huty Bieruta w Częstochowie	1946	aktywista KZ	„zbierał pieniądze na obraz kościelny”
39	Wróbel Władysław	kierownik Wydziału Kolejowego huty „Zawiercie”	1947	aktywista	„poświęcił nowo wybudowany dla siebie dom, uczęszcza do niego ksiądz”
40	Wróblewski Aleksander	prezes Spółdzielni Fryzjerów w Gliwicach	1947	sekretarz POP	„członek rady kościelnej i członek komitetu budowy kościoła, wręczył księdzu 1 tys. zł na budowę kościoła”
41	Zioła Augustyn	sekretarz Prezydium MRN w Mysłowicach	1946	aktywista	„aktywny udział w uroczystościach kościelnych”
42	Zioła Jan	urzędnik Zakładów Węhlanych – Fornaliskiej	1945	członek egzekutywy POP	„fanatyk – interweniował w sprawach wprowadzenia religii w szkołach”
43	Żyła Józef	zawiadowca PKP w Katowicach	1945	aktywista	„organizator zbiórki pieniężnej na sztandar kościelny”

Źródło: AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/325, Protokół nr 27, 18 XI 1958 r., k. 36–42.

Aneks nr 3

Ukarani

za klerykalizm przez Wojewódzką Komisję Kontroli Partyjnej KW PZPR
w Katowicach
(w okresie od lipca do grudnia 1958 r.)

Lp.	Nazwisko i imię	Zajmowane stanowisko służbowe	W partii od	Pełnione funkcje partyjne	Zarzuty (przyczyny) wykluczenia z PZPR
1	Barwaniec Alfred	prezes GS Ustów-Częstochowa	1948	II sekretarz POP	„uprawianie praktyk religijnych”
2	Bawalski Henryk	kierownik Wydziału Elektrycznego kopalni „Sosnowiec”	1950	aktywista	„udzielanie pomocy przy budowie kościoła”
3	Błaszczuk Henryk	główny mechanik kopalni „Sosnowiec”	1946	aktywista	„udzielanie pomocy przy budowie kościoła”
4	Gatys Henryk	kierownik transportu papierni w Boruszowicach (pow. Tarnowskie Góry)	1954	I sekretarz POP	„brał ślub kościelny”
5	Gliksman Henryk	urzędnik PKP Katowice (parowozownia)	1947	II sekretarz OOP	„organizował gwiazdkę dla dzieci w kościele”
6	Górski Marian	kierownik szkoły w Mysłowicach	1947	aktywista KM	„publicznie oświadczył, że jego dzieci nie będą chodzić do szkoły świeckiej”
7	Jendroszczyk Stefan	szttygar kopalni „Prezydent” w Chorzowie	1945	aktywista	„branie udziału w libacji z okazji wyświęcenia księdza”
8	Kamasiński Tadeusz	urzędnik Wydziału Finansowego Prezydium MRN w Częstochowie	1955	członek	„pośredniczył w sprzedaży dewocjonalistów”
9	Kazek Piotr	urzędnik kopalni „Orzeł Biały” w Tarnowskich Górach	1948	aktywista	„posłał dziecko do komunii”
10	Kielar Kazimierz	przewodniczący MRN w Radzionkowie	1947	aktywista	„uległość wobec kleru”

Zwalczanie „klerykalizmu” wśród członków PZPR...

11	Kurek Szymon	kierownik planowania papierni w Boruszowicach (pow. Tarnowskie Góry)	1948	przewodził szkolenia partyjne	„uczęszcza do kościoła”
12	Pamuła Stanisław	przewodniczący GRN w Strzybnicy (Tarnowskie Góry)	1948	aktywista, II sekretarz POP	„niereagowanie na udzielenie pomocy przy budowie kościoła”
13	Pawłowski Zenon	główny mechanik kopalni „Dźbów” (Częstochowa)	1948	instruktor nieetatowy KP	„udostępnianie wykonania robót dla kościoła”
14	Peterek Paweł	przewodniczący Prezydium PRN w Rybniku	1946	członek: egzekutywy KP Rybnik,	„posyłanie dziecka na naukę religii”
15	Starczewska Michalina	brygadzysta Zakładów Konfekcyjnych w Częstochowie	1945	II sekretarz POP	„dekorowanie okien na uroczystość Bożego Ciała”
16	Surma Piotr	kierownik działu w Zakładach Mechanicznych w Łabędach	1947	sekretarz POP, II sekretarz KP Gliwice	„posłał dziecko do komunii”
17	Zenderowski Zygmunt	zastępca głównego mechanika kopalni „Sosnowiec”	1946	aktywista	„udzielenie pomocy przy budowie kościoła”
18	Żak Zygmunt	dyrektor papierni w Boruszowicach (pow. Tarnowskie Góry)	1950	aktywista	„pomoc w remontowaniu kaplicy”

Źródło: AP Kat., KW PZPR, nr 1793, Posiedzenia egzekutywy, 301/IV/325, Protokół nr 27, 18 XI 1958 r., k. 43–45.

Aneks nr 4

Nr 1

1960 marzec 2, Katowice – Opis materiałów dotyczących relacji byłego kierownika Wydziału ds. Wyznań w Katowicach, Stanisława Woźniaka, z katowicką kurią

Katowice, dnia 2 marca 1960 r.

Ścisłe tajne

Egz. nr 3^a

Opis

materiałów dotyczących ob. ^bStanisław Woźniak^{b1}

(na podstawie doniesień agenta „Przyjaciela” i informatora „Kosmetyczki”)

Z analizy całości materiałów wynika, że usługi ^cW.S.^c kurii katowickiej zostały zapoczątkowane w końcu 1956 r.² Inicjatorem pozyskania W.S. był biskup Bednorz³,

^a Numer egzemplarza wpisany odręcznie.

^{b-b} Fragment wpisany odręcznie.

^{c-c} Tu i w całym dokumencie inicjały W.S. dotyczą Stanisława Woźniaka.

¹ Stanisław Woźniak, ur. 2 II 1922 r. w Chomiakówce (obecnie teren Ukrainy), w czasie II wojny światowej walczył w Wojsku Polskim (ludowym – od 1944), po wojnie brał udział w walkach z NSZ i WiN (1945–1947), po zwolnieniu do rezerwy osiadł w Kożuchowie (wówczas woj. zielonogórskie), gdzie pracował jako sprzedawca w Spółdzielni „Społem” (1947–1948) i kierownik referatu rolnego PZGS „Samopomoc Chłopska” (1949–1950). Stamtąd przeniesiony do Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Katowicach na stanowisko inspektora kadr (1950–1951). Nietatowy pracownik KW PZPR w Katowicach (1950–1951), skierowany przez KW PZPR do Oficerskiej Szkoły Prawniczej (1951–1952). Po jej ukończeniu wyznaczony na stanowisko oficera służby sprawiedliwości Sądu Wojskowego w Gliwicach (1952–1954). Zwolniony z wojska, w wyniku orzeczenia Komisji Lekarskiej o niezdolności do służby, objął stanowisko kierownika w referacie wyznaniowym PWRN. W okresie od 1 V 1954 do 31 VIII 1958 r. kierownik Samodzielnego Referatu (od 1955 Wydziału) ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach. W 1958 r. usunięty ze stanowiska kierownika WdsW i wydalony z partii za „klerykalizm” (Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział Organizacji i Kadr, W-635, Akta osobowe Stanisława Woźniaka).

² Czyli po „październikowych” wydarzeniach politycznych, po uwolnieniu internowanego prymasa Stefana Wyszyńskiego i po powrocie do diecezji katowickiej wydalonych w 1952 r. biskupów śląskich.

³ Herbert Bednorz (1908–1989), biskup katowicki, święcenia kapłańskie przyjął w 1932 r., duszpasterz w Królewskiej Hucie (Chorzów), następnie na studiach w Louvain i Paryżu (tam doktoraty z nauki społecznej i prawa kanonicznego), wikariusz w Brzezinach. Od marca 1946 r. kierownik Referatu Duszpasterskiego katowickiej kurii, od grudnia 1950 r. biskup koadiutor diecezji katowickiej. 4 XI 1952 r. aresztowany, zwolniony z aresztu 1 XII 1952 r. Następnie na wygnaniu do listopada 1956 r. Od grudnia 1967 r. biskup ordynariusz katowicki; złożył rezygnację z tej funkcji po ukończeniu 75. roku życia, decyzja weszła w życie z chwilą mianowania nowego ordynariusza w czerwcu 1985 r. (J. Myszor, *Bednorz Herbert* [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 22–24).

a wykonawcą jego brat dr Rudolf Bednorz⁴. Fakt kontaktu z W.S. był otoczony tajemnicą nawet wobec wpływowych kurialistów. R[udolf] Bednorz osobiście utrzymywał regularny kontakt z W.S. Podczas tych spotkań W.S. przekazywał informacje i przyjmował „zalecenia” bp. Bednorza do załatwienia w związku ze swoim stanowiskiem. Za te usługi W.S. był systematycznie wynagradzany. Pieniądze przekazywał mu R[udolf] Bednorz. W.S. spotykał się też od czasu do czasu z biskupem Bednorzem. Po usunięciu z Wydziału [ds.] Wyznań⁵ W.S. nadal podtrzymywał łączność z R[udolfem] Bednorzem, służąc mu informacjami, które wyciągał od osób pracujących w Wydziale [ds.] Wyznań i w innych ogniwach aparatu państwowego i partyjnego.

Nie zdołano ustalić wszystkich faktów ilustrujących współpracę W.S. z kurią oraz charakteru sprzedawanych przez niego informacji. Poniżej podaje się zestawienie kilku faktów bezspornie stwierdzonych:

1. W czasie jednego ze spotkań W.S. proponował R[udolfowi] Bednorzowi przyście do swego biura celem odpisania wszystkich danych o księżach, jakie go będą interesować. Nie stwierdzono, czy to doszło do skutku, niemniej wiadomo jest, że w ręku bp. Bednorza znalazły się:
 - a) wykaz księży otrzymujących zapomogi z Funduszu Kościelnego⁶;
 - b) oryginalne podania księży do Wydziału [ds.] Wyznań o przyznanie zapomóg z Funduszu Kościelnego;
 - c) dane o działalności księży w ruchu postępowym⁷ oraz opinie władz o niektórych księżach.

Powyższe materiały były podstawą stosowania represji wobec tych księży przez kurie.

2. Poważnie ułatwił represjonowanie księży postępowych po powrocie biskupów przez wyrażanie zgody na propozycje kurii⁸. Bp Bednorz twierdzi, że W.S. tylko

^{d-d} *Tak w tekście.*

⁴ Rudolf Bednorz, jedyny brat z siedmiorga rodzeństwa bp. Herberta Bednorza, zm. w 1960 r.

⁵ Tu i dalej mowa o Wydziale ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach – terenowym odpowiedniku Urzędu ds. Wyznań (powołany 19 IV 1950 r., odpowiadał za realizację polityki państwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych).

⁶ Fundusz Kościelny został utworzony z dochodów pochodzących z przejętych przez państwo nieruchomości kościelnych (ustawa z 20 III 1950 r. o przejęciu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego); powstał w celu utrzymania i odbudowy kościołów, udzielania pomocy duchownym i emerytur dla zasłużonych, czyli „lojalnych” wobec władz państwowych, duchownych; umiejscowiony był w strukturze Urzędu ds. Wyznań jako samodzielny referat (H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1996, s. 310).

⁷ Ruch tzw. księży postępowych (patriotów), czyli duchownych przychylnie nastawionych do władzy komunistycznej, powstał na bazie Komisji Księży przy utworzonym w 1949 r. Związku Bojowników o Wolność i Demokrację; został zlikwidowany po Październiku ’56. Po niespełna trzech latach władze przystąpiły do jego odbudowy pod auspicjami całkowicie kontrolowanego przez państwo „Caritasu”; w ciągu trzech miesięcy zorganizowano Koła Księży przy Zarządzie Głównym i zarządach okręgowych „Caritasu”, a pod koniec 1959 r. Krajową Konferencję Przedstawicieli tych kół w Warszawie (A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995, s. 121).

⁸ Po powrocie z wygnania biskupi katowicki pozbawili księży patriotów stanowisk kościelnych (zwłaszcza kurialnych) i przenieśli ich na odległe placówki duszpasterskie. Posunięcia personalne kurii wy-

w jednym wypadku sprzeciwił się projektowi kurii (w sprawie ks. Gawłowskiego⁹ na interwencję Służby Bezpieczeństwa).

3. Pouczył, że księży ubiegający się o paszporty są wykorzystywani przez Służbę Bezpieczeństwa. Dał konkretny przykład z ks. Rakiem¹⁰, zastrzegając, że nie ma dowodów, ale na podstawie pewnych przesłanek przypuszcza, że współpracuje ze Służbą Bezpieczeństwa, i zalecił bp. Bednorzowi ostrożność wobec niego¹¹.

magaly akceptacji terenowych przedstawicieli władz państwowych (Wydziału Wyznań PWRN), o tym stanowią dekrety Rady Państwa z 31 XII 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych.

⁹ Adolf Gawłowski (1899–1974), święcenia kapłańskie przyjął w 1926 r.; wikariusz w Pruchnej, Nakle Śląskim, Katowicach, Hajdukach Wielkich, Strumieniu; katecheta w Bielsku i Rudzie Śląskiej, administrator parafii św. Józefa w Rudzie Śląskiej (od 1948), rektor Oddziału Niższego Seminarium Duchownego im. św. Jacka w Katowicach z siedzibą w Tarnowskich Górach (od 1953), kanclerz Kurii Diecezjalnej w Katowicach (1954–1956) w okresie rządów narzuconego przez władze wikariusza kapitulnego ks. Jana Piskorza, z jego nominacji członek Rady Administracyjnej oraz kanonik honorowy Kapituły Katedralnej w Katowicach i radca duchowny; sympatyk PAX, uważany przez władze za księdza patriotę, postępowego; po powrocie biskupów usunięty ze stanowiska kurialisty. Od 1957 r. administrator, a od 1958 r. proboszcz w Istebnej, od 1970 r. w stanie spoczynku (AIPN Ka, WUSW Katowice, 056/18, Pismo do wicedyrektora Departamentu III MSW w Warszawie, 20 VII 1957 r., k. 50–51; *Zmarli kapłani Kościoła katowickiego*, t. 2: *Kapłani wyświęceni w latach 1923–1939, do wybuchu II wojny światowej*, zebrał i oprac. ks. E. Nalepa, Katowice 1999, wersja CD).

¹⁰ Romuald Rak (1920–2003), kapłan diecezji katowickiej, protonotariusz apostolski; święcenia kapłańskie przyjął w 1943 r., wikary w parafii św. Mikołaja w Bielsku i w parafii Marii Magdaleny w Cieszynie, od 1947 r. kapelan i sekretarz ordynariusza katowickiego bp. Stanisława Adamskiego, od 1947 r. notariusz Kurii Diecezjalnej i Sądu Biskupiego, od 1952 do 1956 r. tajny łącznik między kapłanami diecezji katowickiej a przebywającymi na wygnaniu biskupami śląskimi, od 1955 r. wykładowca, a od 1961 do 1966 r. wicerektor w Wyższym Śląskim Seminarium Duchownym, od 1959 do 1993 r. wykładowca KUL, od 1966 przewodniczący kolegium redakcyjnego „Wiadomości Diecezjalnych”, od 1976 do 1982 r. przewodniczący kolegium redakcyjnego „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych”, od 1992 do 2000 r. moderator duszpasterstwa kapłanów diecezji katowickiej (J. Pawliczek, *Ksiądz prof. dr hab. Romuald Rak, protonotariusz apostolski*, „Wiadomości Archidiecezjalne” 2003, nr 9, s. 536–543).

¹¹ W zasobie Oddziału IPN w Katowicach znajduje się mikrofilm, z którego wynika, że podejrzany przez Woźniaka kapłan został zarejestrowany przez organy bezpieczeństwa jako informator „Radziłowski” we wrześniu 1955 r. Bezpieka zaczęła interesować się ks. Rakiem po uzyskaniu informacji o jego kontaktach z usuniętym z diecezji bp. Stanisławem Adamskim. W raporcie z „dokonanego werbunku” w mieszkaniu kandydata por. Edmund Perek relacjonował, że ks. Rak początkowo wzbraniał się przed „udzielaniem pomocy Urzędowi ds. Bezpieczeństwa” (tłumaczył się pracą duszpasterską i brakiem czasu), ale pod wpływem argumentacji oficera wyraził zgodę. Funkcjonariusz zanotował: „Od informatora nie pobrano zobowiązania o treści pełnoobrzmiącej o współpracy z Urzędem BP, a treść jego [pobranego zobowiązania – Ł.M.] brzmi, że rozmowy, które będzie przeprowadzał z funk[cjonariuszem] UdsBP, zachowa w ścisłej tajemnicy. Na wysuniętą przeze mnie propozycję, by treść tej rozmowy przelał na papier, to nie chciał tego chętnie uczynić, tłumacząc, że może to w przyszłości uczynić. Informator nie zna swego pseudonimu, ponieważ nie wtajemniczałem go jeszcze w tę procedurę z tych przyczyn, że mogłoby to ujemnie wpłynąć psychicznie na jego osobę. [...] Informator udzielił szereg cennych informacji, które zostały przeze mnie spisane”. Na koniec rozmowy por. Perek zlecił nowo pozyskanemu informatorowi notować wypowiedzi księży kurialistów i kapituły na temat spodziewanej kontroli kurii przez delegatów episkopatu. Rok później oficer prowadzący stwierdził, że „Radziłowski” „odmawia współpracy z organami BP, a przekazywane przez niego informacje miały charakter ogólny”, dlatego wniosł o jego wyeliminowanie z czynnej sieci agenturalnej jako „nieprawdopodobnego” i rozpoczęcie rozpracowywania ze względu na utrzymywany kontakt z bp. Adamskim. W październiku 1956 r. postanowiono teczkę personalną i teczkę pracy informatora „Ra-

4. W czerwcu 1959 r. R[udolf] Bednorz na spotkaniu zlecił W.S. ustalenie szczegółów związanych z rozszerzeniem kompetencji¹² Wydziału [ds.] Wyznań oraz ustalenie szczegółów dot[yczących] obecnej pozycji ks. Piskorza¹³. W.S. powołał się przy tym na swój kontakt z Lechem¹⁴ i innymi osobami, zapewniając wykonanie zlecenia.
5. W sierpniu 1959 r. W.S. poinformował o zamiarach władz na odcinku religii¹⁵ w szkołach w nowym roku szkolnym.
6. W.S. charakteryzował poszczególne osoby będące w zainteresowaniu kurii, opiniując zarazem, które z nich można pozyskać do współpracy z kurią i w jaki sposób.
7. W grudniu 1959 r. poinformował, że w K[omitecie] W[ojewódzkim] PZPR działa komisja¹⁶ do opracowywania problemów Kościoła w składzie: Nieszporek¹⁷,

dziłowskiego” przekazać do archiwum (AIPN, WUSW w Katowicach, 00144/795, mf, Romuald Rak). Z materiałów administracyjnych byłego Wydziału IV SB KW MO w Katowicach oraz z akt dotyczących inwigilacji opozycjonisty Kazimierz Świtonia wynika, że kapłan ponownie podjął współpracę ze organami bezpieczeństwa jako tajny współpracownik „Zajączkowski” (T. Szymborski, *Świton ujawnia agentów w Kościele*, „Rzeczpospolita”, 1 XII 2006). Dotychczas nie odnaleziono w zasobie IPN teczki personalnej i teczki pracy dotyczącej późniejszej współpracy ks. Romualda Raka.

- ¹² Mowa o następstwach reorganizacji z 1958 r., która była konsekwencją przekazania wojewódzkim wydziałom kompetencji zlikwidowanych w 1957 r. powiatowych referatów ds. wyznań i spowodowała konieczność dostosowania urzędów do nowej sytuacji (R. Włodkowski, *Powstanie i organizacja referatów do spraw wyznań w prezydiach rad narodowych województwa szczecińskiego w latach 1950–1959* [w:] *Spółczesność – Państwo – Kościół (1945–2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin 15–16 VI 2000 r.*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000, s. 84–85).
- ¹³ Jan Piskorz (1901–1964), święcenia kapłańskie przyjął w 1923 r., katecheta w Kielcach, Olkusz, duszpasterz w Kossowie, Bielanach, Skalbmierzu, Sieciechowice, Uniejowie, Naremie. Po wojnie przeniósł się do diecezji wrocławskiej, gdzie był katechetą w Oleśnicy, rektorem NSD we Wrocławiu, wikariuszem generalnym, działał w Komisji Intelktualistów i Działaczy Katolickich. Od 21 I 1954 do 5 XI 1956 r. narzucony przez władze wikariusz kapitulny diecezji katowickiej (zwanej wówczas stalinogrodzką), funkcję tę pełnił w okresie „wygnania” biskupów śląskich (J. Wycisło, *Piskorz Jan* [w:] *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa...*, s. 319–322).
- ¹⁴ Jan Lech, ówczesny wicedyrektor Urzędu ds. Wyznań.
- ¹⁵ Chodzi o akcję administracyjnego usuwania nauki religii ze szkół (m.in. stwarzano problemy w przyjmowaniu deklaracji rodziców o naukę religii) i przekształcania placówek w szkoły laickie; do 10 IX 1959 r. usunięto religię prawie ze wszystkich szkół zawodowych i dążono do jej wyeliminowania ze wszystkich liceów ogólnokształcących (szerzej zob.: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1995, s. 233–245).
- ¹⁶ W lipcu 1958 r. przy KC PZPR powstała Komisja ds. Kleru, której zadaniem było opracowywanie polityki partii i aparatu państwowego w sprawach wyznaniowych oraz koordynowanie i kontrola realizacji wytycznych PZPR w tym zakresie. Komisję tworzyli przedstawiciele różnych organów aparatu państwowego, co miało zapewnić jednolitość działań w sprawach wyznaniowych. Na szczeblu wojewódzkim powstały odpowiedniki centralnej komórki w postaci Komisji ds. Kleru KW PZPR. Przez ponad rok komisja działała niejako pod auspicjami Wydziału Propagandy KW PZPR, a od początku 1960 r. Wydziału Administracyjnego (A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 72; W. Janowski, *Organizacja, kancelaria i zawartość akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR 1948–1990*, „Teki Archiwalne” 2000, t. 5 (27), s. 25–26).
- ¹⁷ Ryszard Nieszporek (1908–1985), wieloletni przewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach; działacz państwowy, polityczny i społeczny, członek KPP więziony za działalność polityczną, członek PPR/PZPR, w latach 1948–1961 członek KC PZPR, minister górnictwa i energetyki (1949–1950), minister górnictwa (1950–1954), przewodniczący ZG Związku Zawodowego Górników, ambasador PRL w Bułgarii, poseł na Sejm (1947–1965), w 1964 r. aresztowany z grupą działaczy usiłujących założyć Polską Partię Komunistyczną (T. Mołdawa, *Naczelne władze państwowe ...*, s. 221).

Szydłak¹⁸, Szlachcic¹⁹, przedstawiciel Służby Bezpieczeństwa i Dyba²⁰. Poinformował, że ob. Nieszporek ma obecnie bardzo silną pozycję. Zasygnalizował też, że w KW PZPR już wiedzą o przeciekach dokumentów partyjnych do kurii i mając jakiś nowy dokument, dyskutują, czy kuria już też go ma.

8. W 1957 r. poinformował, że ks. [...]e napisał skargę do Wydziału [ds.] Wyznań na ks. Nawę²¹ w sprawie otwarcia kaplicy.

9. W grudniu 1959 r. i w styczniu br. w związku ze sprawą²² ks. Nawy W.S. kilkakrotnie spotykał się z R[udolfem] Bednorzem, zapowiadając, że zrobi, co będzie mógł, by udzielić informacji o losach tej sprawy.

Jak już wspomniano, powyższe fakty ukazują jedynie fragmenty usług oddawanych przez W.S. kurii katowickiej. Bp Bednorz i jego najbliższe otoczenie wtajemniczone w te sprawy wystawiają następującą ocenę ob. W.S.:

^e *Opuszczono nazwisko kapłana.*

¹⁸ Jan Szydłak, członek egzekutywy, Sekretariatu i Komisji ds. Kleru KW PZPR w Katowicach.

¹⁹ Franciszek Szlachcic (1920–1990), wówczas komendant wojewódzki MO w Katowicach (od 9 I 1957), następnie wiceminister spraw wewnętrznych nadzorujący walkę z Kościołem (4 V 1962 – 12 II 1971), później przez dziesięć miesięcy minister spraw wewnętrznych; członek KC PZPR (1968–1975), członek Biura Politycznego (1971–1975) i sekretarz (1971–1974) KC PZPR, członek Rady Państwa (1972–1974), wiceprezes Rady Ministrów od 1944 do 1976 r. (*Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem. Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978 – Centrala*, oprac. M. Piotrowski, Lublin 2000, s. 320–321; T. Moldawa, *Naczelne władze państwowe...*, s. 228).

²⁰ Władysław Dyba, ur. 10 XI 1921 r. w Augustowie; kierownik Wydziału ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach od 1 IX 1958 r. 1 I 1962 r. został odwołany ze stanowiska kierownika WdsW i mianowany starszym kontrolerem Wydziału Zatrudnienia PWRN, po czterech latach objął stanowisko zastępcy dyrektora Śląskiego Przedsiębiorstwa Budowy Elektrowni i Przemysłu w Katowicach. Wcześniej m.in. referent personalny i gospodarczy Komendy Powiatowej MO w Augustowie (marzec – grudzień 1945), stolarz w Inspektoracie Szkolnym w Augustowie (1946), stolarz i kierownik gospodarczy w Zakładach Górniczo-Hutniczych Niklu w Szklarach k. Ząbkowic (1946–1949), kierownik personalny Walcowni Metali „Łabędy” w Łabędach (1949–1950), słuchacz Państwowego Studium Pedagogiczno-Administracyjnego Szkolnictwa Zawodowego w Warszawie (1950–1951), instruktor KW PZPR w Katowicach (1951–1956), zastępca dyrektora ds. technicznych w Katowickich Zakładach Drzewnych Przemysłu Terenowego w Katowicach (Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział Organizacji i Kadr, D-542, Akta osobowe Władysława Dyby).

²¹ Karol Nawa, ur. w 1915 r., kapłan diecezji katowickiej, święcenia kapłańskie przyjął w 1939 r., wikariusz w Katowicach, wcielony do Wehrmachtu. Duszpasterz w Woźnikach, Cieszynie, Katowicach, Chełmie Śląskim, Świerklanach (od 24 IV 1956), Chorzowie (od 8 IX 1958), Rojcy (od 11 IV 1962), aż do przejścia na emeryturę w 1987 ([oprac. Redakcja], *Nawa Karol [w:] Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL 1945–1989*, red. J. Myszor, t. 3, Warszawa 2006, s. 139–140).

²² W okresie pełnienia posługi administratora nowo powstałej parafii na osiedlu „Ruch” w Chorzowie ks. Nawa został aresztowany (30 XII 1959) i skazany (28 I 1961) na 3 lata więzienia i 56 tys. zł grzywny za nadużycie finansowe przy budowie kościoła pw. Ducha Świętego. Prokuratura zarzuciła mu nielegalne pochodzenie materiałów użytych do budowy obiektu sakralnego, sfałszowanie kwitów, przewożenie tych materiałów państwowymi samochodami i ukrycie ich przed milicją. Proces toczył się w atmosferze skandalu, propagandowo nagłośnionego przez lokalne radio i prasę („Trybunę Robotniczą, „Dziennik Zachodni”). W więzieniu spędził dwa i pół roku, na wolność wyszedł wcześniej dzięki interwencjom bp. Herberta Bednorza (AIPN Ka, WUSW Katowice, 064/1, Sprawy śledcze, sądowe przeciw księżom; [oprac. Redakcja], *Nawa Karol [w:] Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL...*, s. 139–140).

- oddał wielkie usługi, choć dużo pieniędzy wypompał;
- dzięki jego pomocy biskupi po powrocie mogli „oczyścić” atmosferę w diecezji;
- oddał też nieocenione usługi dla masowego rozwinięcia budownictwa sakralnego;
- człowiek bezideowy, żądny wygod i dostatniego życia, wolny od skrupułów i hamulców moralnych;
- uzdolniony w kierunku spełnienia podwójnej roli i maskowania swego prawdziwego oblicza.

Bp Bednorz pomagał w zachowaniu przez W.S. podwójnego oblicza w ten sposób, że podczas konferencji²³ z ob. Nieszporkiem świadomie uskarżał się na W.S. – po to, by umocnić jego pozycję u przełożonych. Również w rozmowach z księżmi ciaskał gromy pod adresem W.S. Współpraca W.S. z kurią nie obywatła się bez zgrzytów. W.S. od czasu do czasu przejawiał pewne opory, użalał się, że złamano jego charakter. Z drugiej strony R[udolf] Bednorz dla przełamania tych oporów posługiwał się szantażem przez wyliczanie dotychczasowych usług.

Ob. W.S. po zwolnieniu z Wydziału [ds.] Wyznań szczegółowo omówił z R[udolfem] Bednorzem przyczyny jego usunięcia, opowiedział o swych rozmowach w [Wojewódzkiej] Komisji Kontroli Partyjnej²⁴. Zapewnił jednocześnie, i później często zapewnienie to praktycznie potwierdzał, że w dalszym ciągu będzie mógł służyć informacjami, będzie uprzedzać o poważniejszych zamiarach władz. Zapewnił też, że będzie mógł wpływać na korzystne dla kurii załatwianie niektórych spraw, np. personalnych, przez Wydział [ds.] Wyznań. Bp Bednorz żywo interesował się losem W.S., analizował jego poczynania. Na temat działalności W.S. w ruchu ateistycznym²⁵ bp Bednorz powiedział, że konsekwentnie się maskuje. Sam W.S. w grudniu 1959 r. zapewnił bp. Bednorza, że w obecnej roli bardzo dobrze się czuje, nie musi się bać kontaktów z klerem, swoje córki śmiało posyła do kościoła.

Bp Bednorz uważał, że udane pozyskanie W.S. jest jego osobistym sukcesem. Stosunki z W.S. naprowadziły go na wniosek, że pracownicy z odpowiedzialnych stanowisk partyjnych i państwowych są jednak możliwi do pozyskania i należałoby śmieiej podchodzić do nich.

W końcu 1959 r. bp Bednorz dowiedział się, że W.S. niezależnie od swych kontaktów z jego bratem i w tajemnicy przed nim utrzymywał kontakty z szeregiem księży,

²³ Chodzi o rozmowy na temat bieżących spraw związanych z funkcjonowaniem Kościoła w ramach przepisów prawnych i założeń polityki wyznaniowej państwa. Bp. Bednorz uczestniczył w tych rozmowach jako przedstawiciel władz kościelnych, a Ryszard Nieszporek (przewodnicząc Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach) jako przedstawiciel władz państwowych.

²⁴ Mowa o Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PZPR, która w 1958 r. dokonała oczyszczenia szeregów partyjnych z towarzyszy „klerykałów”.

²⁵ Prawdopodobnie mowa o Stowarzyszeniu Ateistów i Wolnomyślicieli. Powstało w 1957 r. w Warszawie jako organizacja społeczna o charakterze antyklerykalnym i laickim. Podstawowym celem SAiW było propagowanie materialistycznego poglądu na świat i ateizmu, aktywny udział w laicyzacji życia społecznego, walka z wpływami Kościoła, organizowanie środowisk laickich.

pomagał im w różnych sprawach i brał od nich pieniądze. Np. W.S. załatwił ks. [...]^f z Zabrzeż otrzymanie paszportu, mimo że początkowo jego podanie było załatwione odmownie. Po powrocie ks. [...]^g z NRF W.S. odwiedził go na plebanii i w rozmowie wyraźnie dał do zrozumienia, że przychodzi po nagrodę za załatwienie paszportu. W.S. zaczął u ks. [...]^h narzekać, że on tyle dobrego zrobił dla Kościoła, że dzięki niemu stańło w województwie katowickim 60²⁶ kościołów, a sam teraz z tego nic nie ma. Wobec takiej argumentacji ks. [...]ⁱ – jak mówi – złożył mu haracz w kopercie i przyjął go obfitą kolacją. Częstym gościem był W.S. u księży wznoszących obiekty sakralne [...].^j

Z[astęp]ca naczelnika Wydz[iału] III

L[ucjan] Pikuła²⁷ mjr^k

Oprac[ował] Z.N.

Druk[ował] S.M.

Źródło: AIPN Ka, WUSW Katowice, 056/18, Materiały do sprawy obiektywnej o kryptonimie „Krzyżak” (dotyczącej bp. Herberta Bednorza i Kurii Biskupiej w Katowicach), k. 289–292.

^f *Opuszczono nazwisko kapłana.*

^g *Opuszczono nazwisko kapłana.*

^h *Opuszczono nazwisko kapłana.*

ⁱ *Opuszczono nazwisko kapłana.*

^j *Opuszczono nazwiska trzech kapłanów oraz wypowiedź jednego z nich.*

^k *Brak podpisu.*

²⁶ Liczba zdecydowanie zawyżona. W piśmie z czerwca 1958 r. do Urzędu ds. Wyznań Stanisław Woźniak podał, że w okresie od października 1956 do maja 1958 r. WdsW PWRN wyraził zgodę na budowę 20 obiektów sakralnych na terenie województwa katowickiego: 12 w diecezji katowickiej, 7 w częstochowskiej i 1 w opolskiej (AAN, Urząd ds. Wyznań – Wydział II Rzymskokatolicki, 57/382, Pismo Wydziału ds. Wyznań PWRN w Katowicach, 26 VI 1958 r., k. 34–35).

²⁷ Lucjan Pikuła, w resorcie pracował od 1946 r. (cały czas „po linii” kleru), najpierw w Referacie V MUBP w Chorzowie, rok później w Sekcji V WUBP w Katowicach, od 1 V 1951 r. kierownik tej sekcji, następnie zastępca naczelnika Wydziału V – od 1 IV 1952 r., naczelnik Wydziału XI – od 1 II 1953 r., naczelnik Wydziału VI – od 1 IV 1955 r., zastępca naczelnika Wydziału III – od 1 I 1957 r. i naczelnik Wydziału IV – od 1 VIII 1962 do 31 V 1977 r. (AIPN Ka, WUSW Katowice, 0229/124, Akta osobowe Lucjana Pikuly, k. 78–79, 131).